

Interviews

**IN GESPREK MET**

SP-leider Emile Roemer  
en programmamaker  
Sunny Bergman

Thema

**SEKS**

Waarom de docent  
maatschappijleer niet  
om dit thema heen kan

Lesmateriaal

**BEELDEN**

Documentaires  
en films over seks

Afscheid

**GROM**

Gerard van Rossum  
blijkt terug



**(ON)BESPREEKBAAR**

**DONOR  
Wise**

# Maatschappijleer / -wetenschappen

**DonorWise informeert uw leerlingen over het Nederlandse donorregistratiesysteem. Vervolgens discussiëren zij over de voor- en nadelen van dit systeem. DonorWise is eenvoudig in te passen in uw reguliere lessen en sluit aan op de actualiteit.**



Onderbouw  
Module 3, 4 en 5

Bovenbouw  
Module 6, 7 en 8

profiel-/sector-  
werkstuk

toestemmingssysteem

donorregister

donorformulier

**DonorWise.nl:** Digitale module over orgaandonatie voor vmbo, havo en vwo



# SEKS

**S**makeloos, zo concludeerden de voorbijgangers die zich afgelopen zomer aan de *Radio 538*-poster stoonden. Slim bedacht, vonden anderen die wezen op de media-aandacht voor de campagne. De gewekte suggestie was voldoende om ergernis op te wekken of een glimlach te ontlokken. Ook u heeft ongetwijfeld een mening over

de afbeelding op de voorpagina van dit nummer. Leerlingen groeien op in een samenleving waarin seks of een verwijzing daarnaar op allerlei plekken zichtbaar is, van de abri's in de bushokjes tot de sociale media waar (expliciete) beelden zich razendsnel verspreiden. Toch komt het thema seks bij de lessen maatschappijleer vaak pas aan de orde als er zich een incident voordoet. Dat kan een onschuldig iets zijn zoals de 'gestolen billen' van Yolenthe Cabau die uit een gigantisch reclamedoek van lingeriemerk Sloggi waren geknipt tot serieuze zaken zoals *grooming* of geweld tegen homo's. Aan belangstelling voor deze onderwerpen geen gebrek, maar zowel leerlingen als docenten aarzelen om het thema seks tijdens de maatschappijleerles

te bespreken. Daarom vond de *M&P*-redactie het tijd voor een themanummer over seks. Hoewel dit breed gedeelde idee uit een enthousiaste brainstormsessie voortkwam, volgde al snel de vraag of dit niet al te plat was. We moesten het zeker geen seksnummer noemen. Over seks praten en er grappen over maken is één, maar er ook nog een blad mee vullen (en er zelf over te schrijven) is een ander verhaal. Zoals u hieronder in de inhoudsopgave kunt lezen is dat laatste gelukt en zoals u van ons gewend bent staan er in dit nummer de nodige lessuggesties, zodat u (nog) beter beslagen ten ijs komt als het onderwerp seks op een onverwacht moment in de les aan bod komt.

**IVO PERTIJS**  
hoofdredacteur

*i.pertijs@maatschappijenpolitiek.nl*

## INHOUD

|   |   |  |  |
|---|---|--|--|
| <b>3</b><br>REDACTIONEEL                          | <b>10</b><br>LESPAKKET<br>LEVEN DE LIEFDE | <b>17</b><br>WERKVLOER                   | <b>24</b><br>LESMATERIAAL<br>TELEVISIE EN FILM |
| <b>4</b><br>SP-VOORMAN ROEMER<br>OVER MEEBESTUREN | <b>11</b><br>DIO                          | <b>18</b><br>JONGEREN EN<br>SEKSUALITEIT | <b>26</b><br>DOCENTENOPLEIDERS                 |
| <b>7</b><br>MOTIE                                 | <b>12</b><br>VOORLICHTINGS-<br>CAMPAGNES  | <b>20</b><br>ONDERZOEK<br>SEKSUALITEIT   | <b>28</b><br>RECENSIES                         |
| <b>8</b><br>KERNDOELEN<br>SEKSUELE DIVERSITEIT    | <b>14</b><br>SEKS IN CIJFERS              | <b>21</b><br>HELP!                       | <b>30</b><br>NVLM                              |
| <b>9</b><br>HOMOSEKSUALITEIT<br>IN DE KLAS        | <b>15</b><br>VOX POPULI                   | <b>22</b><br>GROM ZIET OM                | <b>31</b><br>BOEKENKAST                        |

04



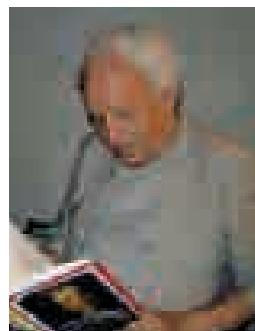
12



18



22



24



Emile Roemer (foto: SP)

INTERVIEW MET SP-FRACTIEVOORZITTER EMILE ROEMER

# 'BEN IK DAN DESTRUCTIEF?'

Emile Roemer is leider van de grootste oppositiepartij in de Tweede Kamer. Met zijn partij boekte de SP-voorman eerder dit jaar forse winst bij de gemeenteraadsverkiezingen en de Europese verkiezingen. *Maatschappij & Politiek* bezocht de SP-leider.

#### IVO PERTIJS

**W**ij zijn *het* alternatief op links', zei Emile Roemer in een interview met *NRC Handelsblad* kort nadat zijn partij in Amsterdam met de rechtse VVD in een college stapte. Op zijn werkkamer op het Binnenhof benadrukt de oppositieleider dat hij deze woorden in een bepaalde context heeft gezegd. 'De PvdA heeft altijd geroepen dat er op links maar één partij is die ook daadwerkelijk kan besturen en dat is de PvdA. Als je vindt dat de linkse politiek ook op belangrijke plekken in het bestuur moet zitten, dan zul je wel bij die partij moeten zijn. Dat beeld heeft de PvdA altijd geprobeerd in stand te houden. Nu wij, zeker bij de laatste verkiezingen, op steeds meer plekken en in steeds meer grote steden gaan meebesturen, is het ook voor andere partijen duidelijk dat er een alternatief op links is. Dat zijn wij', vertelt Roemer. De SP-leider somt vervolgens de steden op waar zijn partij successen boekte: 'Utrecht, Amsterdam, Eindhoven, Breda, Tilburg, Roosendaal, Maastricht. We zitten in de helft van de G32 en in zes van de tien grote steden. Als andere partijen op zoek zijn naar een bestuurderspartij op links, dan zijn wij het alternatief'.

#### Is het linkse van de PvdA anders dan dat van de SP?

'Als ik naar het kabinetsbeleid kijk, ja.'

#### Waarin zit dan het onderscheid?

'Laat ik voorop stellen dat het opplakken van labeltjes iets voor anderen is. Bovendien zijn begrippen vaak vanuit vroeger neergezet. Je ziet steeds meer thema's waar links en rechts opeens door elkaar heen gaan. Als je onze uitgangspunten bekijkt, dan zijn wij een socialistische partij waar alle standpunten zijn gerelateerd aan begrippen als menselijke waardigheid, gelijkwaardigheid en solidariteit. Dat is voor mij links.'

#### In Amsterdam werkt de SP samen met de VVD. Voorheen zaten beide partijen in andere gemeenten al in hetzelfde college. In hoeverre is de SP een consensuspartij?

'Als je wilt besturen of iets voor elkaar wilt krijgen, dan moet je ook water bij de wijn doen. Voor je achterban en je geloofwaardigheid red je dat alleen als die wijn nog wel te drinken blijft. Het is van groot belang om aan te tonen dat het meedoen van de SP, in welk bestuur dan ook, verschil maakt. Ik wil niet besturen om te besturen, maar om iets voor elkaar te krijgen waar wij voor staan. Misschien is dat wel het verschil met de PvdA. Je kan wel besturen om andermans beleid uit te voeren, maar dan moet je dat niet doen. Doe je dat wel, dan krijg je een pak rammel en dan is dat ook nog terecht.'

#### Het beleid van het huidige kabinet is niet uw beleid, maar tegelijkertijd hangt dat pak rammel de PvdA wel boven het hoofd.

'Dat geldt ook voor de VVD. Dat heeft alles te maken met het feit dat zij bij het samenstellen van het regeerakkoord gebruik hebben gemaakt van het belachelijke kaartspelletje van Wouter Bos. Ik zeg dit zo stevig omdat zij daar principes hebben uitgeruild. Daarmee ben je onherkenbaar voor je achterban. De meeste principes zijn gevoelsmatig door de PvdA ingeleverd. Kijk naar het sluiten van de sociale werkvoorzieningen, de eigen risico's in de ziektekosten, het verlagen van het sociaal minimum en het aanschaffen van de JSF. Het zijn allemaal punten die voor de achterban van de PvdA belangrijk zijn. De marktwerking in de zorg, winstuitkeringen in ziekenhuizen: als ik twee jaar geleden op een congres van de PvdA had gezegd "Daar staan jullie voor", dan hadden ze mij met pek en veren de zaal uitgegooid. Vervolgens voeren ze het nu allemaal uit. Dat valt niet uit te leggen. Dat geldt voor een deel ook voor de VVD. Dat begon al met het circus rond de inkomensafhankelijke zorgpremie dat ze

zo slecht hebben gebracht dat er heibel ontstond. De achterban heeft er voor gezorgd dat het van tafel ging. Daarna kwam de ene lastenverzwaring voor het bedrijfsleven na de andere. Dat is voor de achterban van de VVD hetzelfde als vloeken in de kerk.'

#### Als ik aan leerlingen het kaartstelsel uitleg, dan reageren ze vaak met ongelof.

'Dan heb je slimme kinderen in de klas. Ik kan het ook niet uitleggen. Je moet het vooral niet proberen. Het is een keuze die zij hebben gemaakt en zij zijn daar verantwoordelijk voor.'

#### De grote partijen worden steeds kleiner, de kleinere partijen steeds groter. Er is een redelijk grote kans dat de SP bij de volgende verkiezingen gevraagd wordt om aan te schuiven. Hoe zou het consensusmodel dan volgens u wel moet werken?

'Het spel van onderhandelen is het zoeken naar partijen die ideologisch het dichtst bij je staan. Bij de laatste verkiezingen was mijn advies aan de informateur om eerst een centrumrechts kabinet samen te stellen. Rutte had gewonnen, dus hij mag het initiatief nemen. Ik vermoedde dat ze een kabinet met PVV en D66 niet voor elkaar zouden krijgen. Ik achtte die kans redelijk klein, zeg ik voorzichtig [lacht]. Dat was gezien de verkiezingsuitslag wel een eerste optie. Als dat niet lukte, dan had je de PvdA als tweede winnaar een kabinet op centrumlinks kunnen laten maken met partijen als PvdA, SP, GroenLinks, D66 en CDA. Ze moesten er in elk geval voor zorgen dat er ook een meerderheid in de Eerste Kamer zou zijn, bijvoorbeeld door een kabinet met twee partijen op links en twee op rechts.'

#### Het kabinet kan nu niet vanzelfsprekend op een meerderheid in de Eerste Kamer rekenen. Komt dat de democratie ten goede?

'Dit betekent niet meer democratie. Je ziet

dat precies de partijen waarmee ze voortdurend afspraken maken soms voor de bühne wat morren, maar de Eerste Kamer is een verlengstuk van de Tweede Kamer geworden. We moeten waken voor de rol van de Eerste Kamer. Die wordt steeds meer onderdeel van het politieke spel van de Tweede Kamer en daar is de senaat niet voor bedoeld. Overigens zou het systeem van Eerste en Tweede Kamer nog eens stevig onder de loep moeten worden genomen. Het is nu tweehonderd jaar oud en dan wordt het tijd om te kijken of het niet beter kan, inclusief alle adviesorganen van de staat, waaronder de Raad van State. Dat coalitiepartijen in de Tweede Kamer kijken of ze er uit kunnen komen is van alle tijden. Dat lijkt mij ook logisch.'

**Dus de instituties mogen worden aangepast, maar het spel blijft hetzelfde.**

'Als je consensus wilt bereiken, dan moet je altijd met elkaar in overleg. Elk kabinet zou ook op zoek moeten gaan naar een zo groot mogelijk draagvlak; niet van "Ik heb er 75 plus 1, dus we gaan door". Dat hangt ook van de persoon af. Het blijft mensenwerk.'

**De laatste landelijke verkiezingscampagne mondde uit in een door de media gestuurde tweestrijd. In NRC Handelsblad beklaagde u zich dat er behoorlijk wat werd geframed, ook over de SP.**

[Haalt diep adem] 'Laat ik daar voorzichtig in zijn. Ik denk dat bij heel veel mensen de ogen zijn open gegaan. Dat is de grote winst en die hebben we dit jaar bij verkiezingen op gemeentelijk en Europees niveau weten om te zetten in uitslagen die voor ons de beste ooit waren. "Elk nadeel heb ook zijn voordeel", zei ooit iemand. Op dit moment hebben we helemaal geen last van het *framen* door de media.

Na de gemeenteraadsverkiezingen hebben de media behoorlijk intensief over ons geschreven. Ze hebben het over een doorbraak. We liggen nu heel erg goed.'

**Dat was wel anders.**

'Zo gaat het altijd. Kijk wat er over de VVD werd gezegd en geschreven toen de strijd tussen Mark Rutte en Rita Verdonk speelde. Zo sta je in de peilingen op twaalf zetels en haal je er een paar jaar later bij de verkiezingen 41. Kijk nu naar de PvdA. Ze haalden 38 zetels en staan nu in de peilingen met pijn en moeite op twaalf zetels, omdat ze hun principes verloochenen - althans, volgens de achterban. Wat dat betreft kunnen we voor onze partij zeggen dat we een hele stabiele groei doormaken en dat we die excessen in echte verkiezingsuitslagen niet hebben, maar gestaag doorgroeien. Dat is een mooi compliment.'

**Hoe groot is de invloed van de media op het dagelijkse politieke proces?**

'De rol van de media is op alle terreinen erg groot. Vroeger had je krantenjongens die met een nieuwtje naar de redactie renden en dan lag het de volgende ochtend op de deurmat. Met een beetje pech zat daar een halve dag tussen. Nu is dat dertig seconden. Zoveel tijd heb je nodig om een tweetje te versturen en dan gaat nieuws de wereld in. Daarnaast is de concurrentie tussen de nieuwsmakers groot. Je ziet een voortdurende strijd tussen het al naar buiten brengen van nieuws of het wachten op een bevestiging. Eerst gaat de headline naar buiten en daarna komt pas de achtergrond. Is dat goed voor de zuivere nieuwsgaring? Ik denk van niet. Journalisten voelen zich denk ik ook in een keurslijf gedrongen. Ik denk dat ze diep in hun hart liever in één keer het volledige verhaal brengen.'

**Hoe speelt u op de snelheid van het nieuws in?**

'Op de dag van de inhuldiging van de nieuwe koning moet je niet met een nieuw wetsvoorstel komen. Wij zoeken naar momenten waarop ons nieuws wel interessant is voor media. Media en politiek hebben elkaar hard nodig. Als wij massaal niets meer zeggen, dan valt er voor de parlementaire redactie weinig op te schrijven. Wij willen graag onze mening verkondigen, zodat iedereen weet waar we mee bezig zijn. Ik ga graag langs de deuren en de wijken in, maar voordat ik dan 17 miljoen mensen heb bereikt ben ik wel een paar dagen verder.'

**Kort voor het zomerreces werd er over de participatiesamenleving gedebatteerd. Het begrip was nogal vaag, zou luidde de kritiek. Kunt u zich hierin vinden?**

'Ik hoorde het de koning in de Troonrede zeggen en ik heb mij daar ter plekke - ik zal het voorzichtig zeggen - mateloos aan gestoord. Het woord *participatiesamenleving* slaat nergens op. Dat is hetzelfde als een meepraatoverleg. Het is dubbelop. Als je samen leeft, dan participeer je samen. Nederland is al een land waar het stikt van de verenigingen en de vrijwilligers, een land waar 2,5 miljoen mantelzorgers zijn, dan is het streven naar een participatiesamenleving een miskenning van wat mensen al op grote schaal doen. Als je bepaalde woorden als participatiesamenleving gebruikt, dan verhuul je iets. Daar is dit kabinet erg goed in. Het is aan journalisten en aan ons om dat door te prikken. De participatiesamenleving is neergezet om mensen zogenaamd een goed gevoel te geven bij een ordinaire bezuiniging. Een ander voorbeeld is die belachelijke term *sociaal leenstelsel*. Lenen kost geld. Dat is niet sociaal en kan niet sociaal zijn, want je zadelt

## JONGEREN EN POLITIEK

'Zet de *voice recorder* maar weer even aan. Ik wil nog wat vertellen', zegt Emile Roemer na afloop van het interview. De SP-leider wacht totdat het apparaat weer opneemt. 'Via ProDemos bezoeken scholen de Tweede Kamer en krijgen dan vaak ook een politicus te spreken. Ook ik vind het erg leuk om daar aan mee te werken. Het bloed kruipt daar waar het niet gaan kan. Ik vraag dan wie politiek leuk vindt. Dan staren al die scholieren op een enkeling na naar het plafond. Als ik dan vraag wie aan politiek doet, dan wordt het nog erger: allemaal nee. Dan zeg ik dat ik dat wel jammer vind, omdat we net de discussie achter de rug hebben over de alcoholwet. Prompt gaan al die vingers omhoog. Ze vinden het maar belachelijk en dit moet zus en dat zo. Dan hebben we daar een gesprekje van tien minuten over en vraag ik de leerlingen: "Dus jullie doen niet aan politiek?". Zo te horen doen jullie allemaal aan politiek!'

jongeren op met een studieschuld die tot wel 35.000 tot 40.000 euro kan oplopen. Daar hebben jongeren hun hele leven last van. Het argument dat je later een goede baan hebt om alles terug te kunnen betalen, dan zeg ik: daar hebben we een progressief belastingstelsel voor. Je betaalt het al terug.'

#### Toch duiken deze termen overal op.

'Mensen hebben de neiging om woorden klakkeloos over te nemen. Ik heb het daar weleens met journalisten over als ik weer een bepaald woord overal zie terugkomen. Is er dan niemand die daar over nadenkt? Neem de *constructieve drie* of de *constructieve oppositiepartijen*. Ben ik dan destructief? Doe ik mijn werk niet goed? Waarom zijn wij niet constructief? We zitten bij alle debatten, we stemmen over alle moties en dienen zelf moties in, wij gaan het land in. Wat is daar dan destructief aan? Als ik die vragen aan journalisten stel, dan hebben ze daar geen antwoord op. De normale en logische term is dat deze drie partijen het kabinet op verschillende terreinen gedogen, maar dat vinden die partijen niet zo leuk. Wilders was al de gedoogpartij en daar willen ze niet mee worden geassocieerd, dus noemen ze zichzelf de constructieve drie.'

#### Ontbreekt het kritisch denken ook in het onderwijs?

'Ja, het heeft ook met de tijdgeest te maken hoe de politiek over onderwijs denkt. Het is één toetsfabriek aan het worden. Er heerst een afrekencultuur en er is concurrentie tussen scholen. Docenten moeten alles maar invullen en bijhouden, terwijl vakken als maatschappijleer en geschiedenis zo verschrikkelijk hard nodig zijn om te snappen waar de samenleving staat en waar we vandaan komen. Pas dan kun je de vraag stellen: waar gaan we naar toe? Sommige leerlingen hebben het al in zich om dat soort wezenlijke vragen te stellen, maar bij de meeste scholieren moet dat worden ontwikkeld. Dat doe je voor een deel thuis, maar vooral ook op school als daar tijd en ruimte voor is.'

#### U bent een onderwijsman en zeker niet de enige in de Tweede Kamer. Waarom komen we zoveel onderwijsmensen in de politiek tegen?

'Beide beroepen worden gezien als een soort roeping. Het ligt vrij dicht bij elkaar. Je rolt van het onderwijs in de politiek omdat je een enorme drive hebt om dingen voor elkaar te krijgen. Ik heb van twee hobby's tweemaal mijn beroep kunnen maken. Ik ben een gelukkig mens.' ♦



FLEUR AGEMA (PVV)

# MOTIE

## EERLIJK

Het kabinet sluit met behulp van CDA, GroenLinks, D66, ChristenUnie en SGP de verzorgingshuizen. Dat valt al nauwelijks te snappen, maar wat nog minder te snappen valt is dat deze megaoperatie bijna niets (meer) oplevert.

Laten we de verwachte opbrengst voor het jaar 2017 nemen. Eerst leverde de massale sluitingen 300 miljoen op (Kunduz-akkoord), maar dat was nog niet genoeg. Er konden nog wel meer huizen dicht, dus besloten VVD en PvdA in hun regeerakkoord dat er voor een bedrag van 70 miljoen nog meer huizen werden gesloten. De opbrengst kwam toen op 370 miljoen. Echter, toen duidelijk werd dat de huizen *echt* dicht gingen, kwamen er allerlei verzachtingen van de maatregel. Eerst 55,6 miljoen, toen 280 miljoen en daarna nog eens 50 miljoen. De eerder genoemde partijen maakten er goede sier mee.

Als je alles optelt en aftrekt zou het sluiten van de verzorgingshuizen in 2017 geld gaan kosten. Snapt u het nog? Door een vage constructie met een extra compensatie van 55,6 miljoen aan de gemeenten, levert het uiteindelijk toch nog 40 miljoen euro op. 40 miljoen euro, dat is nog niet eens 1 procent van de totale zorgkosten, het is zelfs maar een half promille.

Je zou denken dat er dan voor een bedrag ter grootte van 385,6 miljoen euro minder verzorgingshuizen dicht gaan, toch? Niets is minder waar. Nu volgt een beetje techniek, want wat is nu de clou? De financiering van ZZP-1\* en -2 stopte per 1 januari 2012 en ZZP-3 per 1 januari 2014, en dat levert dan weer 510 miljoen euro op. Met andere woorden: op papier sluiten de huizen niet meer, maar in de praktijk nog wel omdat het kabinet de financiering stopt - en dat valt dan weer niet te snappen.

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende, dat het sluiten van de verzorgingshuizen door alle

verzachtingen in 2017 nog slechts 40 miljoen euro oplevert terwijl

de financiering is gestopt en dat in de praktijk 510 miljoen euro oplevert,

verzoekt de regering het eerlijke verhaal te vertellen en de sluiting

van de verzorgingshuizen terug te draaien,

en gaat over tot de orde van de dag. ♦

\* ZZP = zorgzwaartepakket

# VEILIGHEID, TOLERANTIE EN ACCEPTATIE

Een groot deel van de scholen besteedt te weinig aandacht aan seksualiteit en seksuele diversiteit. Daarom dienden D66-Kamerleden Alexander Pechtold en Boris van der Ham vier jaar geleden verschillende moties in. In 2012 werden de kerndoelen aangepast en kregen SLO en Edudivers opdracht om voorbeelduitwerkingen van lessen over seksuele diversiteit te maken. Nu maar hopen dat het helpt.

LIEKE MEIJS

In mijn maatschappijleerles gaf de Nederlandse vereniging tot integratie van homoseksualiteit, het COC, elk jaar voorlichting. De leerlingen praatten in kleine groepen over het feit of zij in hun klas een homoseksuele/lesbische leerling zouden accepteren. Zelden kwam er een leerling uit voor zijn/haar homoseksualiteit. Wel ontving ik jaren nadat hij de school had verlaten een brief van een oud-leerling die toen al wist dat hij homo was, maar dat nooit had durven toegeven. Hij was buiten school naar de COC-jongerenwerkgroep gestapt en bedankte mij voor deze lessen. Toen ik als docent de school verliet, werd er geen COC-voorlichting meer gegeven. De betreffende oud-leerling heeft bij het schoolbestuur geëist dat deze voorlichting er weer moest komen. Het bestuur antwoordde dat de docent dat zelf moest uitmaken; krijgt mijn oud-leerling nu alsnog zijn gelijk.

## TOLERANTIE

In de Nota van Toelichting staan de achtergronden van waaruit de moties zijn geschreven.<sup>1</sup> De opstellers stellen dat jongeren die lesbisch, homoseksueel, biseksueel en/of transgender (lhbt-ers) zijn, onvoldoende veiligheid, tolerantie en acceptatie in hun (school)omgeving ervaren. Aandacht in het onderwijs voor seksualiteit en seksuele diversiteit is dan ook van groot belang voor seksuele weerbaarheid en seksuele gezondheid, een veilig schoolklimaat, tolerantie en respect voor seksuele diversiteit. Daarnaast is het ook van belang voor jongeren die met seksueel geweld en de seksualisering van de maatschappij te maken kunnen krijgen. Verschillende onderzoeken bevestigen het beeld dat de positie van lhbt-jongeren kwetsbaar is.<sup>2</sup> Weliswaar is de acceptatie van homoseksualiteit over het algemeen hoog, toch hebben relatief veel jongeren moeite met homoseksualiteit. Ze staan afwijzend tegenover openlijke homoseksualiteit (met name van jongens) en vriendschappen met lhbt-leeftijdgenoten. Meisjes hebben doorgaans positievere

## ONDERBOUW VOORTGEZET ONDERWIJS, KERND OEL 43

De leerling leert over overeenkomsten, verschillen en veranderingen in cultuur en levensbeschouwing in Nederland, leert eigen en andermans leefwijze daarmee in verband te brengen, leert de betekenis voor de samenleving te zien van respect voor elkaars opvattingen en leefwijzen, *en leert respectvol om te gaan met seksualiteit en met diversiteit binnen de samenleving, waaronder seksuele diversiteit.*

opvattingen over homoseksualiteit dan jongens. Een groot deel van de jongeren denkt dat homoseksuele jongeren niet open over hun seksuele voorkeur kunnen zijn. Er zijn aanwijzingen dat de acceptatie van transgenderjongeren niet wezenlijk verschilt van lhbt-jongeren.

Onderzoek laat daarnaast zien dat nog altijd veel jongeren - vooral meisjes - slachtoffer zijn van seksueel geweld. Van de jongeren onder de zestien jaar heeft één op de vijf meisjes en één op de vijftientig jongens in hun leven ooit een of andere vorm van seksueel geweld meegemaakt, variërend van ongewenste aanrakingen tot verkrachtingen. Ook blijkt dat één op de zestien vrouwen en één op de vijftig mannen voor hun zestiende jaar is verkracht. Ook rapporteren jongeren relatief vaak dat zij ooit zijn gedwongen tot seksuele handelingen die zij eigenlijk niet wilden.<sup>3</sup>

## HANDELINGSVERLEGEN

Leerlingen die zich het minst weerbaar voelen, zitten ook nog eens op scholen met het minste aanbod van lessen over seksuele diversiteit. Die lessen blijken op alle scholen afhankelijk te zijn van docenten en ook slechts incidenteel te worden aangeboden. Daarnaast blijkt dat veel scholen en docenten op deze onderwerpen handelingsverlegen zijn. De bestaande kerndoelen scheppen onvoldoende duidelijkheid over de noodzaak hieraan aandacht aan te schenken en dus werd in de moties gevraagd deze bij te stellen (zie kader voor de aangescherpte passages in *cursief* in de kerndoelen van het voortgezet onderwijs).

Alle scholen hebben nu de verplichting deze doelen in hun onderwijs te realiseren en daarmee de seksuele weerbaarheid van alle leerlingen van 14 à 15 jaar te versterken. Er is bewust gekozen voor inbedding in de kerndoelen. Het curriculum van de tweede fase van het voortgezet onderwijs kan hierop voortborduren in vakken als maatschappijleer en biologie.

Edudivers is een kenniscentrum voor onderwijs en seksuele diversiteit. Zij ontwikkelen lesmaterialen, bieden trainingen aan voor docenten en geven voorlichting. Samen met Nationaal Expertisecentrum Leerplanontwikkeling (SLO) analyseren ze leermiddelen op de aandacht die aan seksuele diversiteit wordt gegeven. In het najaar komen zij met een handreiking.

Het Sociaal en Cultureel Planbureau heeft op scholen onderzocht of het helpt als scholen daadwerkelijk aandacht aan seksuele diversiteit schenken. Alleen voorlichting geven is echter niet voldoende. Het onderwerp zal een integraal onderdeel van het programma moeten uitmaken en een veilig schoolklimaat zal onderdeel van het schoolbeleid moeten blijven. ♦

## Noten

1. Staatsblad 2012 – 470.
2. S. Keuzenkamp, *Steeds gewoner, nooit gewoon*, Sociaal en Cultureel Planbureau, 2010; Inspectie van het Onderwijs, *Weerbaar en divers; onderzoek naar seksuele diversiteit en seksuele weerbaarheid in het onderwijs*, 2009.
3. Rutgers WPF, *Bevolkingsstudie seksuele gezondheid* 2009, 2011; Rutgers WPF, *Seks onder je 25<sup>ste</sup>*, 2012.



DISCUSSIE OVER HOMOSEKSUALITEIT IN AMSTERDAM-WEST

# AANGEBOREN OF AANGELEERD?

'Juffrouw, hoe lang nog?' Abdallah die zich blijkbaar geroepen voelt mij bij deze vraag te assisteren antwoordt 'nog 15 minuten'. Jurriën geeft hem een knipoog als signaal dat de boodschap is overgekomen, 'Thanks'. Het is vrijdagmiddag. Voordat het zover is kijken we plenair nog een aantal werkboek-opdrachten na. Aangekomen bij het vierde kenmerk van de opdracht 'Gaaf het hier om een aangeboren of aangeleerd kenmerk?' schiet Soufian uit zijn stoel: 'Wallah mah<sup>1</sup> dat homoseksualiteit is aangeboren!'

DILEK SEMUR



doyouknowflo.nl

**D**oor de opmerking van Soufian ontstaat er een heftige discussie. Daar waar het correctievoorschrift een kant-en klaar-antwoord formuleert, zijn de meningen in de klas behoorlijk verdeeld. 'Homoseksualiteit kan niet aangeboren zijn', zegt Soufian, 'dat is niet de wijze waarop God de mens heeft geschapen.' Soufian is er sterk van overtuigd dat homoseksualiteit een gedachte is die de mensheid zichzelf aanpraat en laat aanpraten en waarvoor hij in het hiernamaals zal worden gestraft. 'Wat een onzin', zegt Amira, 'mensen hebben geen invloed op datgene wat ze voelen.' Soufian lijkt niet overtuigd te zijn van Amira's inbreng. 'Homoseksualiteit is aangeleerd, dus ook af te leren', aldus Soufian. Jurriën zit inmiddels rechtop in zijn stoel en luistert aandachtig naar de argumenten die worden uitgewisseld. De emoties lopen hoog op. Veel leerlingen willen hun mening graag uiten. In verband met de tijd en mijn handelingsverlegenheid kies ik er voor om de discussie te beëindigen en in de hierop volgende lessen het thema verder aan de orde te stellen.

## TABOE

Scholen zijn sinds 1 december 2012 verplicht voorlichting over seksualiteit en seksuele diversiteit te geven. Homoseksualiteit is een thema dat voor mijn leerlingen onder de term *taboe* valt. Tegelijkertijd constateer ik bij leerlingen de behoefte om de dialoog aan te gaan. Docenten maatschappijler kunnen tijdens hun lessen de leerlingen een platform bieden om hun meningen rondom het thema homoseksualiteit uit te wisselen. Daarnaast kan er ruimte worden gecreëerd om stereotypingen rondom homoseksualiteit te ontcrachten of te nuanceren.

## DIDACTIEK

Het interessante aan de discussie die tijdens de les ontstaat is vooral de overtuigingskracht waarmee leerlingen hun standpunt verdedigen. Soufian, een leerling die normaliter 'minder aanwezig is', voert bij het thema homoseksualiteit de boventoon in het debat. Ik moet bekennen dat ik als docente over onvoldoende achtergrondkennis beschik om het thema homoseksualiteit vanuit religieuze principes en tradities te behandelen. Ik kies er daarom voor om in te spelen op het relativiseringsvermogen van leerlingen. Het EO-televisieprogramma *Ik ben christen en homo* sluit ondanks zijn religieuze invalshoek goed aan bij mijn doel het relativiseringsvermogen te activeren. Aan de hand van de exameneenheden ML1/K/4 Cultuur en socialisatie en ML1/K/7 Beeldvorming en stereotypering koppel ik hier een praktische opdracht aan. De leerlingen kijken geboeid naar de documentaire, zelfs in de pauzes wordt er nog flink over het thema homoseksualiteit gediscussieerd. Soufian neemt zelfs het initiatief om een imam te benaderen: 'Ik heb hem gevraagd of homoseksualiteit aangeboren en strafbaar is'. Sarah wil graag een documentaire met de klas delen waarin homoseksualiteit meer vanuit een biologische invalshoek wordt belicht.

De laatste les over het thema homoseksualiteit is afgerond. Alle leerlingen hebben het lokaal inmiddels verlaten, behalve Soufian. Aarzelend loopt hij mijn kant op. Ik kijk hem vragend aan. 'Juffrouw, na deze lessen weet ik eigenlijk niet meer zo zeker of homoseksualiteit is aangeleerd.' ♦

## Noot

1. Bij God (Arabisch: wAllah) is een Arabische uitdrukking en betekent '(Ik zweer) bij God'

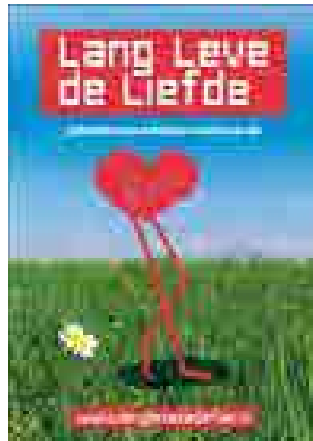
LESPAKKET OVER SEKSUELE GEZONDHEID VOOR HET MBO

# LANG LEVE DE LIEFDE!

*Lang Leve de Liefde mbo (LLL mbo)* is een gratis, speciaal voor het mbo ontwikkeld lespakket. Alle belangrijke thema's over seksuele gezondheid worden op een eigentijdse manier behandeld en op de behoeften van studenten en docenten afgestemd.

**SUZANNE MEIJER, ANITA WATZEELS & MIREILLE WOLFERS**

**L**LL mbo is ontwikkeld door de GGD Rotterdam-Rijnmond, in samenwerking met Soa Aids Nederland en Universiteit Maastricht, de ontwikkelaars van LLL voor de onderbouw en bovenbouw van het voortgezet onderwijs. Het lespakket kwam tot stand in nauwe samenwerking met mbo-docenten die ook werkvormen, lesonderdelen en lessen hebben uitgetest. LLL mbo is door het RIVM Centrum Gezond Leven erkend als 'theoretisch goed onderbouwd'. Het volledige lespakket is te vinden op de website [www.langlevedeliefde.nl](http://www.langlevedeliefde.nl) (zie: mbo/docenten).



## THEMA'S EN LESSEN

LLL mbo bevat twintig lessen voor een dubbel lesuur van 90 tot 100 minuten en vijf workshops. Het pakket is flexibel, de lessen zijn los van elkaar (en zonder vaste volgorde) te gebruiken. Om de keuze van de lessen te vergemakkelijken is er een keuzehulp voor docenten beschikbaar.

## WAAROM EEN SPECIAAL PAKKET VOOR HET MBO?

Studenten op het mbo zijn seksueel en relationeel meer ervaren dan leeftijdgenoten in het voortgezet onderwijs. Vaak wordt gedacht dat ze alles al over seksualiteit weten, dit is zeker niet altijd het geval. Juist onder laagopgeleide en allochtone jongeren komen veel problemen op het gebied van seksuele gezondheid voor, zoals soa's, ongeplande zwangerschappen, seksueel grensoverschrijdend gedrag en homonegativiteit.

Lessen over seksuele gezondheid zijn daarom vaak meer dan welkom, maar dienen wel op de doelgroep aan te sluiten. Hoewel op het mbo meestal maar beperkte ruimte is voor de behandeling van het thema seksuele gezondheid, biedt het vak Burgerschap hiertoe wel de mogelijkheid. Binnen de Gezondheid en Welzijnopleidingen worden de lessen ook in opleidingsspecifieke vakken ingezet.

LLL mbo biedt de vrijheid aan docenten om zelf (eventueel in overleg met de studenten) de thema's te kiezen voor het aantal uren dat zij beschikbaar hebben.

LLL mbo houdt rekening met de diversiteit binnen het mbo. Afhankelijk van de samenstelling en het leerniveau van de klas kunnen per opdracht verschillende werkvormen worden gekozen. Er zijn veel interactieve werkvormen (kaartspellen, invuloefeningen, discussie en debatten en

dergelijke) en beeldmaterialen (animaties en filmpjes). Ook zijn er aparte lessen over specifieke thema's die bij sommige klassen nauwelijks relevant zijn, maar bij andere juist heel belangrijk zijn, zoals een les over gezonde zwangerschap of een les over partnerkeuze en maagdelijkheid.

## DOCENTENINSTRUCTIE

Elke les bevat een lesbrieven met de compleet uitgewerkte les, inclusief instructies voor de docent, en een PowerPoint van de les met onder andere links naar het beeldmateriaal. Suggesties voor toetsmogelijkheden maken onderdeel uit van elke les. Docenten kunnen dus zonder al te veel voorbereiding met LLL aan de slag. In het onderdeel van de website *Kijkje in de klas* staan video's met voorbeelden uit de LLL-lessen (zoals condoondemonstraties) in verschillende mbo-klassen en fragmenten van interviews met docenten over lesgeven over seksualiteit.

## Vragen over LLL MBO?

Voor vragen over LLL mbo kunt u contact opnemen met Suzanne Meijer, Soa Aids Nederland ([smeijer@soaids.nl](mailto:smeijer@soaids.nl)).

Zie ook: <http://gezondeschool.nl/mbo/educatie/waarom-gezonde-school/ervaringsverhaal-lang-leve-de-liefde/>. ♦

*Suzanne Meijer is projectleider Onderwijs bij Soa Aids Nederland. Anita Watzeels en Mireille Wolfers zijn verbonden aan de GGD Rotterdam-Rijnmond/Team Onderzoek Rotterdamse Service Organisatie.*

## INHOUD VAN HET LESPAKKET

1. Informatie over relaties en seks en de werking van de geslachtorganen zijn verwerkt in vijf lessen: Je lijf en zo, Beeldvorming, Jongeren en seks, Liefde en relaties, Partnerkeuze en maagdelijkheid.
2. Soa-preventie en anticonceptie is opgesplitst in drie lessen: Veilig vrijen, Soa, Anticonceptie.
3. Seksuele diversiteit wordt behandeld in een aparte les, waarbij de nadruk ligt op het werken aan acceptatie van seksuele diversiteit. Daarnaast is er ook in de andere lessen aandacht voor seksuele diversiteit.
4. Wensen en grenzen worden behandeld in zeven lessen over grensoverschrijdend gedrag, met ondermeer afzonderlijke lessen over de invloed van alcohol en internet op seksuele grenzen.
5. Er is een aparte les over loverboy-problematiek.
6. Kinderwens en gezonde zwangerschap worden in de les Gezonde Zwangerschap behandeld.
7. Er is een aparte les over ongeplande zwangerschap en de keuzen die daarbij komen kijken.



Vincent de Geus

## DOCENT IN OPLEIDING

**WIE** Vincent de Geus

**LEEFTIJD** 27 jaar

**OPLEIDING** Lerarenopleiding Maatschappijleer eerstegraads, Universiteit Leiden

**ONDERZOEK** De toetsbaarheid van de beoogde vakvernieuwing maatschappijwetenschappen voor vwo

**V**anuit Nationaal Expertisecentrum Leerplanontwikkeling (SLO) kreeg Vincent de Geus de opdracht om een onderzoek uit te voeren naar de toetsbaarheid van de beoogde vakvernieuwing maatschappijwetenschappen voor het vwo. 'Dat leek me erg relevant voor mijn eigen lespraktijk' zegt De Geus.

### VAKVERNIEUWING

Vincent de Geus heeft zich voor het onderzoek veel moeten inlezen. Hoe ziet de beoogde vakvernieuwing maatschappijwetenschappen eruit? 'De rapporten van de Commissie Schnabel bieden inzicht in de voorgeschiedenis. De Syllabus pilot maatschappijwetenschappen maakte nog een stuk inzichtelijker hoe de vakvernieuwing wordt vormgegeven', zegt De Geus. 'Vervolgens moest ik gaan nadenken hoe ik de toetsbaarheid van de vakvernieuwing zou gaan onderzoeken'. Bij SLO lag er al een concreet plan van aanpak. Voor De Geus was het dus grotendeels een kwestie van uitvoeren.

'In de pilot maatschappijwetenschappen bestaat het vak niet meer uit enigszins op zichzelf staande thema's, maar ontwikkelen scholieren een steeds dieper inzicht in maatschappelijke structuren en processen. Van leerlingen wordt minder feitenkennis verwacht, maar een sterker analytisch vermogen. Met name van vwo-leerlingen mag je verwachten dat ze in de bovenbouw in staat zijn analyses te maken van contexten die ook verder van hun eigen beleevingswereld afstaan. Hoe toets je echter of ze dit kunnen?' Pilotdocenten maken schoolexamens waarin ze dit goed proberen te toetsen. Aan de hand van de Syllabus pilot maatschappijwetenschappen heeft De Geus de verschillende toetsen van de pilot-scholen met elkaar vergeleken: 'Hierbij heb ik steeds twee schoolexamens uit een verschillende periode geanalyseerd'.

### TOETSING

Uit zijn vergelijking blijkt dat docenten in schoolexamentoetsen weinig naar rijtjes met feitenkennis vragen. Vooral het begripsvermogen van jongeren wordt getoetst. De Geus: 'Jongeren moeten verbanden kunnen leggen, uitspraken kunnen uitleggen en verklaringen kunnen geven.

Naar analyses wordt in mindere mate gevraagd.' De Geus vond het moeilijk om toetsen nauwkeurig met elkaar te vergelijken: 'De ene inzichtvraag is de andere niet en ook de ene analysevraag is de andere niet'.

Grote inhoudelijke verschillen in de toetsing door docenten zijn er niet. De voorgeschreven kernconcepten en contexten komen in toetsvragen redelijk sterk tot uitdrukking. Verbanden tussen verschillende domeinen komen in mindere mate tot uitdrukking in de toetsen. In vergelijking met havotoetsen hebben vragen een hogere moeilijkheidsgraad, maar de meeste vragen kunnen als niveau 2-vragen op de taxonomie van Bloom worden gecategoriseerd, aldus De Geus. 'Ik ben zelf nog geen ervaren toetsenmaker'. Het resultaat van het onderzoek is dat De Geus inzichtelijk maakt op welke punten schoolexamens en toetsvragen verschillen. 'Het is vervolgens aan anderen hier conclusies uit te trekken en verder aan de ontwikkeling van (de toetsbaarheid van) het vak maatschappijwetenschappen te werken.' ♦

**DILEK SEMUR**

VOORLICHTINGSCAMPAGNES DOOR DE JAREN HEEN

# SEKSUEEL BURGERSCHAP?

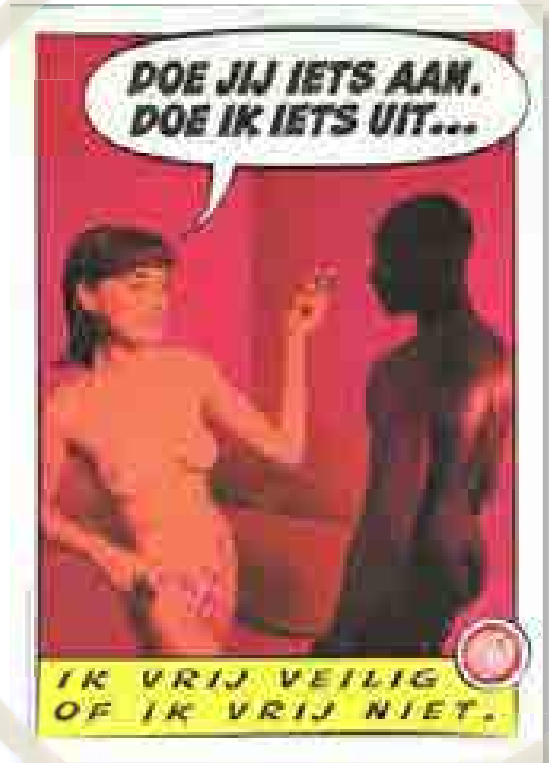
In de eerste jaren van ons vak was seksuele voorlichting een geaccepteerd onderdeel van de maatschappijleerles, tenminste als we het *Handboek vakdidactiek maatschappijleer* mogen geloven. In het mbo wordt ook nu nog voorgeschreven dat aandacht moet worden geschonken aan seksualiteit als onderdeel van 'vitaal burgerschap'.

COEN GELINCK

In uw lessen zal seksuele voorlichting waarschijnlijk geen grote rol spelen, maar het past goed bij maatschappijleeronderwerpen als media, socialisatie en normen en waarden. Op deze pagina vindt u zes campagnes uit de afgelopen twintig jaar die jongeren aansporen tot een gedragsverandering. Welke slaat het best aan bij uw leerlingen?



1993/1994: Soa Aids Nederland. In deze campagne werden voor het eerst homo's aangesproken.



1995: Soa Aids Nederland. Deze campagne richtte zich op het ongemak van veel mensen om aan hun partner aan te geven dat zij een condoom willen gebruiken.



2004/2005: Soa Aids Nederland. Deze campagne was gericht op laagopgeleide jongeren.



2010: Vrij Soa Vrij.  
De campagne Vrij Soa Vrij maakte jongeren bewust van het gebruik van condooms.



2006/2007: Soa Aids Nederland. Deze campagne richtte zich er op om condoomgebruik vol te houden tot beide geliefden zich op SOA's hebben laten testen.



2012: De jongerenpartij van GroenLinks, DWARS, lanceerde deze campagne om seksuele openheid onder jongeren te stimuleren.

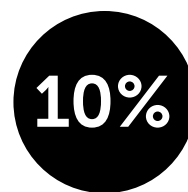


# SEKS IN CIJFERS

BAS BANNING



van de jongeren tussen de 12 en 15 jaar heeft ervaring met geslachtsgemeenschap



van de jongens en 5 procent van de meisjes van 12 tot en met 14 jaar heeft geslachtsgemeenschap gehad



van alle middelbare scholen heeft de afgelopen tien jaar te maken gehad met een docent die een seksuele relatie met een leerling had



van de meiden tussen de 12 en 24 jaar werd voor 'hoer' of 'slet' uitgemaakt



In 2013 kende Nederland 2.688 tienermoeders



van de Nederlandse 15-jarige jongens heeft op hun vijftiende geslachtsgemeenschap gehad. Daarmee scoren ze veel lager dan jongens in andere landen



van de vrouwen tussen 15 en 25 jaar is slachtoffer van seksueel geweld, tegenover 4 procent van de mannen

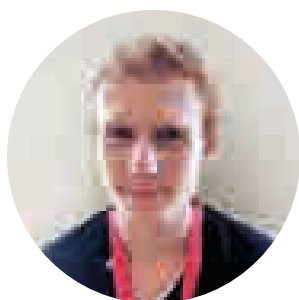


van de jongens tussen de 12 en 16 jaar vinden het vies als twee jongens met elkaar zoenen

Bronnen: Rutger Nisso Groep, StatLine Jeugdmonitor, KRO & EDG Media

# VOX populi

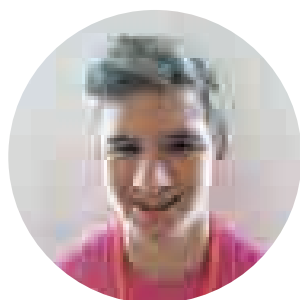
SEKSUELE VOORLICHTING EN VOORLICHTING OVER HOMOSEKSUALITEIT  
IS NIET NODIG OP SCHOOL.  
LEERLINGEN VAN HAVO-4 VAN SCHOLENGEMEENSCHAP STAD EN ESCH IN MEPPEL:



MARK (17)

## JE LEERT HET ZELF TOCH OOK WEL

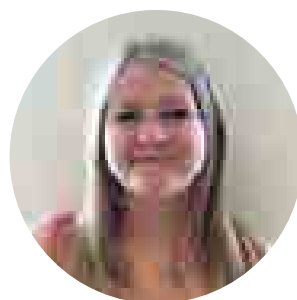
'Het gebeurt bij ons helemaal niet en het hoort ook niet echt op school. Het mag best op school, maar je leert het zelf toch ook wel? Aan homoseksualiteit hoeft van mij in de klas ook geen aandacht te worden besteed.'



JUSTIN (15)

## HET IS DE VERANTWOORDELIJKHEID VAN DE OUDERS

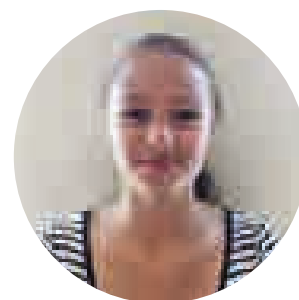
'Het is meer de verantwoordelijkheid van de ouders en niet van school. Al besteden ouders er niet echt aandacht aan. Tegenwoordig kan iedereen het zelf wel uitzoeken. Dat gebeurt ook wel volgens mij. Meiden kunnen er meer gevolgen van krijgen, dus daar is het misschien meer voor nodig.'



LISELOTTE (16)

## SEKSUELE VOORLICHTING MOET OP SCHOOL GEBEUREN

'Ik vind eigenlijk wel dat seksuele voorlichting op school moet gebeuren. Je hebt ook vaak tienermoeders. Je moet wel je school af kunnen maken. Daar wordt op school niet echt iets over gezegd. Het speelt meer voor meisjes, want meisjes kunnen er blijvende gevolgen aan overhouden. Als je zwanger raakt heb je een kind. Jongens kunnen altijd weglopen. Mijn ouders zeggen wel dat je voorbehoedsmiddelen moet gebruiken. Ook voorlichting over homoseksualiteit lijkt me nodig, want homo's worden wel vaak gepest en zo.'



DELIA (15)

## VERANTWOORDELIJKHEID LIGT BIJ HET KIND

'Ik vind het eigenlijk de verantwoordelijkheid van het kind zelf. Het kan wel dat school er wat over zegt, maar de verantwoordelijkheid ligt bij het kind. Over bijvoorbeeld homoseksualiteit hebben we het wel eens met vriendinnen, over wat we daarvan denken en zo. Het zou goed zijn als er voorlichting zou zijn, maar ik vind niet dat het per se nodig is.'



Op Europees niveau meedenken over burgerschapseducatie?  
Kom naar de NECE-conferentie

**Thema:**

1914 -2014: Lessons from History?  
Citizenship Education and Conflict Management

16 t/m 18 oktober in Wenen

[www.prodemos.nl/nece](http://www.prodemos.nl/nece)



# M&P

## OPROEP

De vliegcrash met de MH17, de opmars van IS(IS) en het conflict tussen Israël en de Palestijnen wierpen een inktzwarte schaduw over de zomervakantie. Gruwelijke beelden gingen de wereld over. Hoe bespreek je deze gebeurtenissen in de klas? Hoe verliep uw les of college?

Wat is de rol van de docent? Hoe ga je om met leerlingen die familieleden zijn verloren bij de vliegcrash of bij conflicten in het Midden-Oosten en hoe ga je om met leerlingen (of studenten) met radicale opvattingen?

Voor de volgende *M&P* is de redactie op zoek naar ervaringen uit de lespraktijk. Wij zien uw reactie (maximaal 150 woorden) graag voor 15 september aanstaande tegemoet via [i.pertijs@maatschappijenpolitiek.nl](mailto:i.pertijs@maatschappijenpolitiek.nl).





# DE WERKVLOER

## VAN KATJESDROP TOT WASVERZACHTER

Ik was opgelucht toen ik na afloop op de borrel op het schoolplein stond, biertje in mijn hand, leerlingen en ouders om me heen. Het officiële gedeelte was achter de rug. De leerlingen waren toegesproken, de diploma's ondertekend en de foto's gemaakt.

### DIVERSITEIT

Dit jaar moest ik mijn mentorleerlingen uit vwo-6 toespreken en daar had ik behoorlijk tegenop gezien. Eerdere jaren dat ik mentor van examenklassen was, had ik dat altijd met plezier gedaan, maar dit jaar had ik geen idee wat ik tijdens de diploma-uitreiking zou gaan zeggen. In drie jaar tijd was mijn klas namelijk geen echte, laat staan hechte klas geworden, ondanks verwoede pogingen van mijn kant. Tijdens de diploma-uitreiking bij ons op school bestaat echter wel de traditie om de klas als geheel toe te spreken. Hoe ging ik dat ooit voor elkaar krijgen? Een paar weken voorafgaand aan de uitreiking besloot ik de traditie te doorbreken en wel het woord tot iedere individuele leerling te richten.

Mijn uiteindelijke plan was het volgende, geleende idee. Voor ieder van mijn leerlingen heb ik een product uit de supermarkt bedacht, dat hen in mijn ogen typeerde. Dat was nog een heel gepuzzel; het mocht niet te zoetsappig zijn, maar ook niet te scherp. Een diploma-uitreiking is immers geen afrekening. De uiteindelijke collectie gekozen producten was divers: van katjesdrop tot wasverzachter, van kool tot Spa-rood. Precies zoals de klas ook was, werd diversiteit in mijn praatje het verbindende woord tussen de producten, of beter gezegd de leerlingen. Ik kopieerde afbeeldingen van de producten tot een powerpoint en maakte van elk product ook een print, die ik op een kaartje plakte met een kort bijschrift. Godzijdank: de voorbereiding was volbracht.

### THERAPEUTISCH

Op de dag zelf ben je bij ons op school als mentor de hele dag in touw. Geheel in de Montessori-traditie helpen wij onszelf die dag om het vooral zelf te doen. Van bloemen kopen op de markt tot en met corsages maken en vazen zoeken (elk jaar opnieuw!) en van de zaal aankleden tot en met 'gereserveerd'-bordjes maken en zelfs het testen van het licht en het geluid. Toen ik net op school werkte vond ik dat 'alles zelf doen' heel erg leuk. Nu baalde ik flink toen ik al twee uur lang bloemen in vazen aan het schikken was en me eigenlijk liever nog wat op mijn toespraak wilde voorbereiden.

Hoe dan ook, een half uur voor tijd kwamen mijn leerlingen in een lokaal bijeen. Ze zagen er werkelijk fantastisch uit. Een paar jongens waren nog wat aan het overleggen hoe strak het overhemd nu eigenlijk in de broek moest, de corsages werden opgespeld en we liepen naar de aula waar we onder luid gejuich van ouders en andere familieleden werden ontvangen.

Mijn leerlingen waren blij met mijn woorden. Gelukkig, want dat is wat ik als mentor wilde. Ze herkenden zichzelf en anderen in de producten en waren geroerd door de geschreven persoonlijke woorden. Ik heb geworsteld met deze groep om er een klas van te maken. Dat is niet gelukt. Nu is het voorbij en heb ik ze allemaal geduid voor mezelf, als supermarktproducten. Het heeft een soort therapeutische werking gehad: het is goed zo. Ik kan het iedere mentor aanraden. ♦

*Anique ter Welle*

INTERVIEW MET DOCUMENTAIREMAAKSTER SUNNY BERGMAN

# 'MEISJES WORDEN VAAK SLETTERIG GENOEMD'

Zijn de documentaires van Sunny Bergman over schoonheidsidealen en seks wel of niet geschikt voor gebruik in de klas? Menig docent maatschappijleer zal zich deze vraag ooit hebben gesteld. Eén ding is zeker: het werk van Bergman roept altijd discussie op. In haar boek *Sletvrees* schrijft Bergman over drie veelbesproken documentaires. *M&P* sprak met de programmamaakster en schrijfster over jongeren, rolpatronen en seksualiteit.

IVO PERTIJS

**V**ond je het een leuk boek? Denk je dat je het voor havo en vwo kunt gebruiken? Gaan leerlingen het boek zelf lezen?', vraagt Sunny Bergman geïnteresseerd. Tijdens het gesprek draait de documentairemaakster de rollen regelmatig om. 'Toegankelijk is *Sletvrees* zeker', antwoord ik, 'maar of docenten het boek aan alle leerlingen aanraden, dat weet ik zo net niet. Ik kan mij wel voorstellen dat leerlingen het boek voor hun profielwerkstuk gebruiken.' Dat laatste blijkt te kloppen. Bergman krijgt regelmatig berichtjes van leerlingen die een profielwerkstuk over haar werk willen maken. Met haar documentaire *Beperkt houdbaar* (2007) leidde Bergman een heftig debat over schoonheidsidealen in. Vooral haar persoonlijke benadering maakte grote indruk op kijkers. Vier jaar later toonde Bergman met haar documentaireserie *Sunny Side of Sex* aan hoe er in verschillende delen van de wereld over seks wordt gedacht. Ook haar meest recente documentaire *Sletvrees* (2013) is expliciet en direct. Alleen de titel al leidde tot analyses van het begrip slet in de media. In haar gelijknamige boek blikt Bergman terug op de drie documentaires waarbij ze menigmaal op eigen ervaringen teruggrijpt, om vervolgens de vraag te stellen waarom mensen handelen zoals ze handelen; typische maatschappijleervragen.

## MAATSCHAPPIJLEER

Erg vreemd is dat volgens Bergman niet: 'Als ik terugdenk aan mijn leerkracht maatschappijleer en de lessen maatschappijleer, dan waren dat de meest inspirerende lessen voor mij. Het sluit

aan op het werk dat ik nu doe. Wat ik mij heel goed kan herinneren is het Milgram-experiment. Mijn eindscriptie ging ook over sociale beïnvloeding. Geven jullie nog steeds les over dit experiment?'. Na een bevestigend antwoord te hebben gekregen onthult de documentairemaakster dat ze niet alleen de lessen maatschappijleer leuk vond. 'Ik was ook verliefd op mijn docent maatschappijleer. Ik heb hem dat een keertje verteld voor een programma waarin we het hadden over de moeilijkheid voor leerkrachten als ze seksuele gevoelens voor leerlingen hebben. We gingen met draaiende camera naar mijn voormalige maatschappijleerdocent. Toen ik hem vertelde over mijn verliefdheid schaamde ik mij ontzettend. Ik werd direct weer die leerling en hij weer de leerkracht. We vielen terug in dezelfde rollen en hij zei: "Het is heel normaal dat je zo projecteert"; gelijk een heel verantwoorde reactie.'

## KLEDING

Tijdens het gesprek in een café aan het Amsterdamse IJ neemt Bergman stelling ('het *nature-nurture*-debat is door-geslagen'), maar laat vooral ruimte voor twijfel. Als ze hoort dat er in dit nummer van *M&P* aandacht is voor (te) sexy geklede leerlingen [Help!, pagina 21, red.], benadrukt de documentairemaakster dat ze dit een 'heel ingewikkeld probleem' vindt. 'Ik kan mij voorstellen dat het andere leerlingen kan afleiden als een meisje heel sexy gekleed gaat. Het probleem is dat je ook de boodschap wilt overbrengen dat een bepaald uiterlijk nooit een reden voor andere mensen mag zijn om grensoverschrijdend gedrag te vertonen', stelt Bergman. 'Enerzijds vind ik dat meisjes niet moeten worden afgestraft, omdat ze sexy zijn. Dan heb

je een hellend vlak. In dat geval hoor je dat het meisje te sletterig is en komt de verantwoordelijkheid bij haar te liggen. Voor mijn boek heb ik heel wat meisjes gesproken. Ik heb het idee dat er een strenge moraal onder jongeren heerst en dat meisjes heel snel sletterig worden genoemd. Met spaghettibandjes ben je al sletterig. Een docent die een opmerking over de kleding maakt bevestigt dit beeld eigenlijk.' Toch kan Bergman zich voorstellen dat er bepaalde regels op een school zijn: 'Dat je bijvoorbeeld niet iemands onderbroek mag zien of zo'. In haar boek *Sletvrees* beschrijft ze een discussie met haar vriend. 'Hij zegt dat hij naar meisjes kijkt die zich sexy kleden. "Wat doe je?", vraag ik hem dan. Mijn vriend zegt vervolgens dat meisjes om aandacht vragen als ze zich zo kleden. Ik herinnerde dat ik mij daar zelf als jong meisje niet van bewust was. Ik wist wel dat je op die manier aandacht kreeg, maar ik was alleen gericht op mijn eigen *peer group*. Het idee dat oudere mannen daar ook naar keken had mij toen met afgrijzen vervuld. Ik ging eens uit met een oudere man. Nou ja, oud, hij was 28', lacht de documentairemaakster. 'Hij dacht dat we een date hadden en ik dacht dat hij een oudere man was. Misschien was ik heel naïef, maar ik denk dat heel veel jonge meisjes niet weten wat het effect kan zijn. Tegelijkertijd moeten meisjes ook niet denken dat de wereld vol gevaren zit.' Bergman had voor zichzelf gewild dat ze iets weerbaarder was geweest. 'Toen ik met televisiewerk begon droeg ik een lichtdoorzichtige Thaise vissersbroek die je van voren dicht kunt knopen. Daaronder had ik een zwarte string. Ik vond toen dat het moest kunnen, dat mensen niet moeten zeiken en dat ik de vrijheid heb om dit te dragen.



Sunny Bergman (foto: Merlijn Doomerik)

Als ik nu met jonge vrouwen werk die er sexy uitzien, dan zeg ik dat het misschien niet handig is en dat je mogelijk serieuzer genomen wordt als je wat anders aandoet. Dan zeggen ze: "Maar Sunny, daar gaat je hele werk toch over, dat we die vrijheid mogen hebben?". Maar ja, zo werkt de wereld. Als ik naar mijzelf terugkijk, dan besef ik dat het een beetje raar was dat je toen mijn billen kon zien. Een mannelijke collega zei er destijds iets van. Dat heb ik als seksuele intimidatie ervaren. Volgens hem mocht ik niets zeggen, omdat je mijn onderbroek kon zien. Bij een man die iets zegt kan het snel tot een sfeer van intimidatie komen, omdat je je als vrouw toch afgestraft voelt.'

#### CONSERVATIEF

Volgens Bergman is de moraal veranderd. 'Dat merk ik in de gesprekken met hedendaagse jongeren. Het idee van slet als scheldwoord kan ik mij niet zo heftig herinneren van mijn eigen middelbare school en later universiteit. Nu speelt

dat veel meer. Het feit dat er enerzijds meer dingen op het internet zijn te zien en dat anderzijds de moraal aan het veranderen is vind ik logisch. Deze zaken gaan hand in hand. Doordat er zoveel meer pornografische extremiteiten zijn komt er een conservatievere moraal. Deze porno wordt als vrijheid gebracht, maar dat is het niet. Deze mainstream porno is over het algemeen heel eendimensionaal. Als een reactie daarop worden mensen conservatiever. Vroeger was topless zonnen heel normaal, maar dat is het niet meer.' Een ander voorbeeld van die veranderende vrijheid zijn de mogelijkheden tot lichaamsveranderingen. 'Er zijn mensen die zeggen dat dit een voorbeeld van vrijheid is, omdat vrouwen zelfbeschikking over hun eigen lichaam hebben en aan die schoonheidsconcurrentie mee kunnen doen. Aan de andere kant is het juist beperkender en conservatiever, omdat er een meer eenduidig schoonheidsideaal komt. Vroeger stonden tanden vaak

schots en scheef tot er op een zeker moment onder invloed van de commercie een zogenaamde medische indicatie (wat eigenlijk vaak een cosmetische reden was) kwam om tanden recht te zetten. Je valt nu buiten boord als je geen rechte tanden hebt. Het is een vermeende vrijheid die tot eenvormigheid en gevangenschap leidt. Het is een beperkende definitie van wat normaal is.'

#### VRIJE SLET

Na het verschijnen van *Sletvrees* werd Bergman verweten dat ze een nieuwe norm wilde neerzetten. 'Ik zou de vrije slet als het nieuwe feministische ideaal presenteren, maar daar was helemaal geen sprake van.' Aanleiding voor deze kritiek was het openhartige gebruik van haar eigen seksuele ervaringen als voorbeeld. 'Ik vind het zelf interessant dat als er een paradox, dilemma of twijfel is, om dit vervolgens te gaan onderzoeken.' De laatste tijd is Bergman vooral geïrriteerd over het idee dat jongens en meisjes zo verschillend zijn. Dat zou in hoge mate biologisch bepaald zijn. 'Zelfs in het onderwijs zijn er foldertjes met hoe om te gaan met jongetjes en hoe met meisjes! In het *nature-nurture*-debat ging de slinger in de jaren zeventig naar *nurture*, maar is nu heel erg naar *nature* gegaan. Dat vind ik een kwalijke zaak, vooral voor vrouwen en mannen die niet in het rollenpatroon passen. Er is veel onderzoek gedaan naar het effect van genderverwachtingen op de hersenontwikkelingen. Er is sprake van een *self fulfilling prophecy*.' Dat heeft volgens Bergman ook een sterk effect op seksualiteit. 'De rolpatronen die we bij mannen en vrouwen hebben, vertaalt zich letterlijk naar de stereotypen rond seksualiteit. Als je aanneemt dat mannen van nature hun zaad willen verspreiden neem je ze niets kwalijk, terwijl dat bij vrouwen die zich als seksueel vrij gedragen als onnatuurlijk wordt gezien.' Soms helpt het om bepaalde vrijheden vanuit een ander perspectief te bekijken. Bergman merkt op dat Nederland juridisch heel vrij is, bijvoorbeeld met het homohuwelijk, maar dat er in andere culturen flexibeler wordt gedacht. 'Zo wordt Oeganda als heel conservatief gezien door het Westen, maar als je er met een ander perspectief naar kijkt is het heel vrijzinnig, flexibel en bevrijd wat betreft seksuele ontwikkeling en plezier. De blik die je van tevoren hebt, bepaalt in grote mate wat je gaat vinden.' ♦

Het boek *Sletvrees* verscheen bij uitgeverij Nijgh & Van Ditmar (2013).

INTERVIEW MET HANNEKE DE GRAAF,  
ONDERZOEKER NAAR SEKSUALITEIT, INTERNET EN TIENERS BIJ RUTGERS WPF

# ONDERSCHAT TIENERS ÉN HUN OUDERS NIET

Uit onderzoek van het Kenniscentrum seksualiteit Rutgers WPF blijkt dat tieners gemiddeld 1,7 uur per dag *connected* zijn via het internet.<sup>1</sup> Dat doen ze deels via hun computer op de eigen slaapkamer, maar steeds vaker buitenshuis op hun smartphone. Lang niet alle ouders beseffen de gevolgen van deze enorme omwenteling.

DOUWE VAN DOMSELAAR

**O**nderzoek toont aan dat ouders vaak niet weten wat hun kinderen op het gebied van internet en seksualiteit doen. Is dat zorgelijk?

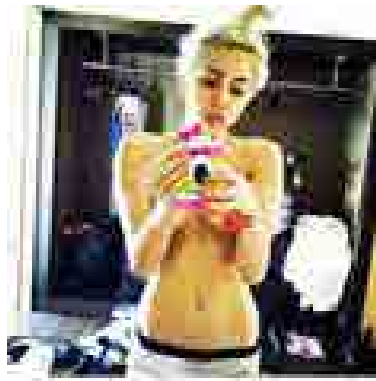
Hanneke de Graaf: 'Oudere tieners doen natuurlijk steeds meer wat ouders niet weten. Offline natuurlijk ook. Dat is gezond, maar soms ook lastig. Ouders beseffen dat niet echt. Vooral seksueel getinte handelingen gebeuren in het geniep, dat houden tieners voor zichzelf. Dat is niet erg, maar er zitten wel nadelen aan. Ouders denken dan bijvoorbeeld dat hun kind nog lang niet met seks bezig is en vinden het dan ook niet nodig om hier met hen over te praten.'

## SMARTPHONE

'Het Centraal Bureau voor de Statistiek heeft gegevens gepresenteerd waaruit blijkt dat negen jaar geleden één op de tien tieners internet op de smartphone had. Nu is dat al negen op de tien! Het beeld van de op de slaapkamer internettende tiener is dan ook volledig achterhaald. Een deel van deze tieners gebruikt die smartphone ook om seksueel getinte fotootjes van zichzelf te maken en te versturen. Dat doen ze vooral naar hun vriendje of vriendinnetje. De risico's zijn dan opeens veel groter als het uitgaat, want wat gaat zo iemand dan met de foto's doen? Tieners zien daar de gevaren helemaal nog niet van in.'

## Wat kunnen ouders hiertegen doen?

'Ook als je denkt dat je kind dat soort dingen niet doet, dan moet je het toch ter sprake brengen. Het gaat ook razendsnel. MSN, Pingen en Hyves zijn alweer helemaal uit, terwijl die drie jaar geleden nog *hot* waren. Toen maakte we ons daar zorgen om. Mensen met foute bedoelingen zouden daar misbruik van kunnen maken. Nu is het versturen van beelden via WhatsApp en Instagram weer in.'



Tweet van actrice/zangeres Miley Cyrus

## Kan de gemiddelde ouder dit nog allemaal volgen? Klopt het stereotype beeld van de digibete ouders nog steeds?

'We moeten ouders niet onderschatten. Ze worden er geen betere opvoeders van als ze steeds als digibete worden weggezet. Vaak weten ze goed hoe het werkt en wat de ontwikkelingen zijn.'

## SOCIALE DRUK

'De wat oudere tieners weten natuurlijk echt wel dat ze riskante dingen doen. De jongste groep (12-14 jaar) is nog niet zo bewust van risico's en is gevoelig voor de sociale druk. Als je vrienden online risico's nemen doe je dat zelf ook vaker. Als je spannende dingen wilt doen dan zoek je ook zulke vrienden op. Ouders zijn daar ook bang voor, voor verkeerde vrienden, maar dat is offline natuurlijk ook zo.'

## Een jaar geleden was er in de media veel aandacht voor groomer Frank R.. Zien ouders dit gevaar ook bij hun kinderen: contact leggen via sociale media en dan gaat het fout...?

'Uit dit onderzoek blijkt dat wat minder, maar uit een eerder onderzoek onder ouders van het tijdschrift *J/M* bleek dat de angst voor Benno L.- en Frank R.-achtige figuren juist groot is. Terwijl de kans dat je kind hiermee in aanraking komt klein is. Wat veel vaker voorkomt - maar wat ouders onderschatten - is de uitwisseling van seksueel getinte foto's met bekende leeftijdgenoten.'

## Wat kan een vak als maatschappijleer hieraan bijdragen?

'Op veel scholen is er aandacht voor online pesten, maar dan houdt het op. Bij cybersafety moet je het echter ook over seksueel getinte problemen hebben. We praten bij biologie over voortplanting, zwanger worden, over voorbehoedsmiddelen en alles wat erbij hoort, maar we leggen geen link naar het internet. Maatschappijleer doet binnen het thema Massamedia wel wat met cybersafety, maar weer niet met seksualiteit. Waarom stoppen scholen dit niet vaker in een soort van projectweek?

## Hoe zou een degelijke projectweek eruit zien?

'Je trekt het dan heel breed en dan neem je alle aspecten mee, zoals ook homoseksualiteit, seksueel geweld, foto-shoppen en onrealistische beelden en porno. We willen dat ze kritisch worden en niet klakkeloos alles aannemen. Dus in zo'n week ga je dan ook dieper in op bijvoorbeeld het typische westerse schoonheidsideaal, op reclames met ideaalbeelden meer van dat soort dingen; typische maatschappijleeronderwerpen. Eigenlijk zou maatschappijleer de kar moeten trekken.'

## U vindt dit echt belangrijk?

'Ik wil dat tieners beseffen wat de risico's van het versturen van seksueel getinte foto's zijn. Dat die beelden op het internet op plekken kunnen komen die je niet kent en waar je het niet wilt. Ik wil dat ze beseffen dat mensen ook dingen aan foto's kunnen veranderen en dat ze altijd iemand meenemen als ze offline met iemand afspreken.' ♦

## Noot

1. *Jeugd & Cybersafety; twee jaar later. Ontwikkelingen in internetveiligheid, NHL Kennis en bedrijf, 2014*

# Help!

Iedere docent kent ze. Situaties waar je voelt dat het beter kan. In HELP! probeert *M&P* praktische problemen van verschillende kanten te belichten waardoor handvatten en oplossingsrichtingen ontstaan.

DOUWE VAN DOMSELAAR

**MONIQUE CHERVET (VMBO-DOCENT):** 'Ik maak in het vmbo vaak mee dat leerlingen schaars gekleed gaan. Het was altijd de lage broek en dan de string er bovenuit. Dit jaar zijn het juist meer strakke topjes, blote schouders, blote geschoren oksels en de hempjes waardoor je een blote buik met navelpiercing ziet. Soms is het echt heel triggerend. Aan het einde van de les spreek ik die leerlinge er dan ook op aan. Dat doe ik nooit in een volle klas maar altijd apart, juist om er niet nog meer aandacht op te vestigen. Dan bespreek ik de indruk die ze wekken en hetgeen ze soms (onbewust) uitlokken. Soms kun je het vanuit de beroepsmatige kant aankaarten: dit kun je later op kantoor of bij een kapper of ergens ook niet aantrekken als je daar werkt.'

**MARCEL BUIJS (VMBO-DOCENT):** 'De directe confrontatie ga ik nooit met die meiden aan. Wat zou ik dan moeten zeggen: "Ik merk dat jouw kledingkeuze mij en sommige jongens in de klas afleidt". Dat zie ik mezelf echt niet zeggen. Het risico dat je voor viespeuk wordt uitgemaakt is gewoon te groot. Als je erover begint heb je het dus ook gezien. Je moet proberen het te negeren en het via een omweg op te lossen?'

**PHILLEPINE HAKKERT (ELF JAAR COACH EN TRAINER DOCENTEN):** 'Als man kun je er een leerlinge alleen direct op aanspreken als de band heel goed en vertrouwd is. Liever adviseer ik mijn mannelijke collega's dit nooit zelf direct te doen! Als je het verkeerd aanpakt of de toon is net niet goed, dan bereik je een averechts effect. Die leerlinge denkt dan: "Hij let daar op en zit dus te kijken". Als man niet zelf doen!'

**CHERVET:** 'Sommige meiden weten dat dondersgoed uit te spelen. Ik ben een vrouw en regelmatig komen leerlingen dan ook bij mij klagen over leraar X die in hun bloesje kijkt of docent Y die wel erg lang naar hun voorkant of achterkant staart. Als ik dan doorvraag is het eigenlijk altijd na een incident. Die docent

heeft ergens een grens gesteld die hen niet welgevallig is. Hij heeft ze strafwerk gegeven of ze eruit gestuurd om iets totaal anders en dan grijpen ze dit aan als argument. Ze weten, voelen dat ze een wapen hebben en mannelijke collega's zijn daardoor toch wel kwetsbaar. Dus, kijk dan desnoods maar de hele les naar het plafond, maar reageer er niet op. Wel belangrijk is dan na de les direct de mentor aan te spreken.'

**BUIJS:** 'Precies, dat doe ik ook altijd. Het maakt dan niet zoveel uit of de mentor een vrouw of een man is. Als het een vrouw is kan zij de leerlingen wel direct aanspreken. Als de mentor een man is kan hij tijdens een mentoruur een keer goed voorbereid een les over kleding, kledingkeuze en identiteit geven. Dan komt *te bloot gekleed* vanzelf aan de orde en is het niet direct, niet op een persoon gericht en ook niet beladen.'

**HAKKERT:** 'Via de mentor kan heel goed werken. De leerlingen moeten goed worden doordrongen van het feit dat de kledingkeuze bepalend is voor hun uitstraling en de gevolgen daarvan, het effect dat hun kledingkeuze oproept.'

**BUIJS:** 'Dit probleem is zo moeilijk dat je het wel altijd via een omweg moet aanpakken. Een beetje laf misschien, maar zouden we het niet schoolbreed moeten aanpakken? Bij ons op school heb je ook een mobiele telefoonbeleid, dus waarom niet aan het begin van het jaar met alle docenten afspreken dat te bloot geklede dames daarop worden aangesproken.'

**HAKKERT:** 'Dan kan heel goed. Gewoon afspreken, schoolbreed, dat leerlingen correct gekleed naar school gaan. Dat kun je ook met de ouders afspreken. Dus ook geen broek tot op de knieën en de Calvin Klein daar prominent bovenuit, net zo min als de Marlies Dekkers-lingerie die zichtbaar is. Alle mentoren kunnen dan in hun eerste les de schoolregels doornemen, waar dit er dan een van is. Probleem preventief opgelost.'

De klas komt binnen en een leerlinge is wel erg schaars gekleed. Leidt het de jongens af? Staar je zelf de hele les naar het plafond om maar niet de schijn te wekken dat je kijkt? Zeg je er toch maar iets van, en wat zeg je dan? Of laat je het over aan de mentor?

OUD-MAATSCHAPPIJLEERDOCENT EN M&P-COLUMNIST GERARD VAN ROSSUM ZIET OM

# VAN EXPERIMENT TOT VAK

Gerard van Rossum personifieert de naoorlogse sociale dynamiek.

De telg uit een even groot als goed katholiek kleermakersgezin ging politicologie studeren. Daarna behoorde hij tot de eerste generatie docenten maatschappijleer die het vak uit het niets moesten opbouwen. Wij laten hem nu verder aan het woord, zonder hem in de rede te vallen.

WOLTER BLANKERT & COEN GELINCK

'Als docent in opleiding heb ik veel gehad aan de oervader van het vak, Willem Langeveld. Die benadrukte toen al dat maatschappijleer een echt vak moest worden, met een begrip-penapparaat, ontleend aan de sociale wetenschappen. Dat lijkt nu heel van-zelfsprekend, maar toen bestond er nog een sterke stroming die daar heel anders over dacht. Het vooroordeel van maatschappijleer als linkse hobby was toen niet volstrekt misplaatst. Veel collega's gebruikten hun uren om te discussiëren over wat er in de krant stond. Alle meningen waren goed. Volgens sommigen moesten de leerlingen zelf de lesstof bepalen. De studentenopstanden lagen net achter ons, Vietnam speelde nog volop.'

#### ARROGANTE AMSTERDAMMERS

'De *Amsterdamse school* van Langeveld dacht daar dus heel anders over en daar kon ik mij uitstekend in vinden. Na hier en daar wat praktisch te hebben opgedaan, kwam ik in 1974 bij het Montessori Lyceum in Amsterdam terecht. Daar verwacht je misschien een losse aanpak, maar juist door de indeling in les- en montessori-

uren, kon je tijdens de gewone les aardig doceren - daarvoor word je uiteindelijk docent. In die jaren heb ik een soort eigen, wat filosofisch getinte methode ontwikkeld, uitgaande van het *Socratisch leergesprek*. Nu ja, Socratisch, wel in die zin dat leerlingen het een en ander van mij moesten aan- en overnemen. Ze moesten beseffen dat ik als docent een kennisvoorsprong heb. In die tijd bestonden er nog communistisch geschoolde leerlingen, die hun standpunt uitstekend konden verwoorden. Dat leverde interessante discussies op. Ik leerde ze dat ze, om een mening te vormen, van de objectieve feiten moesten uitgaan. Eerst feiten, dan pas meningen, dat is de juiste volgorde. Die linkse jongeren hanteerden echter andere, volgens hen even objectieve feiten! Dat liep dus vast. Ik ben altijd dol geweest op grafische schema's en modellen, waarbij oorzaak en gevolg en onderlinge verbanden helder in beeld komen. Het viel me op dat leerlingen met een B-pakket dat soort zaken het snelst doorgronden.

Vóór de tijd van de officiële lesmethoden en eindtermen maakte ik veel gebruik van de zogenaamde DIC-mappen van vormingscentra: documentatie en informatie over tal van onderwerpen, aardig

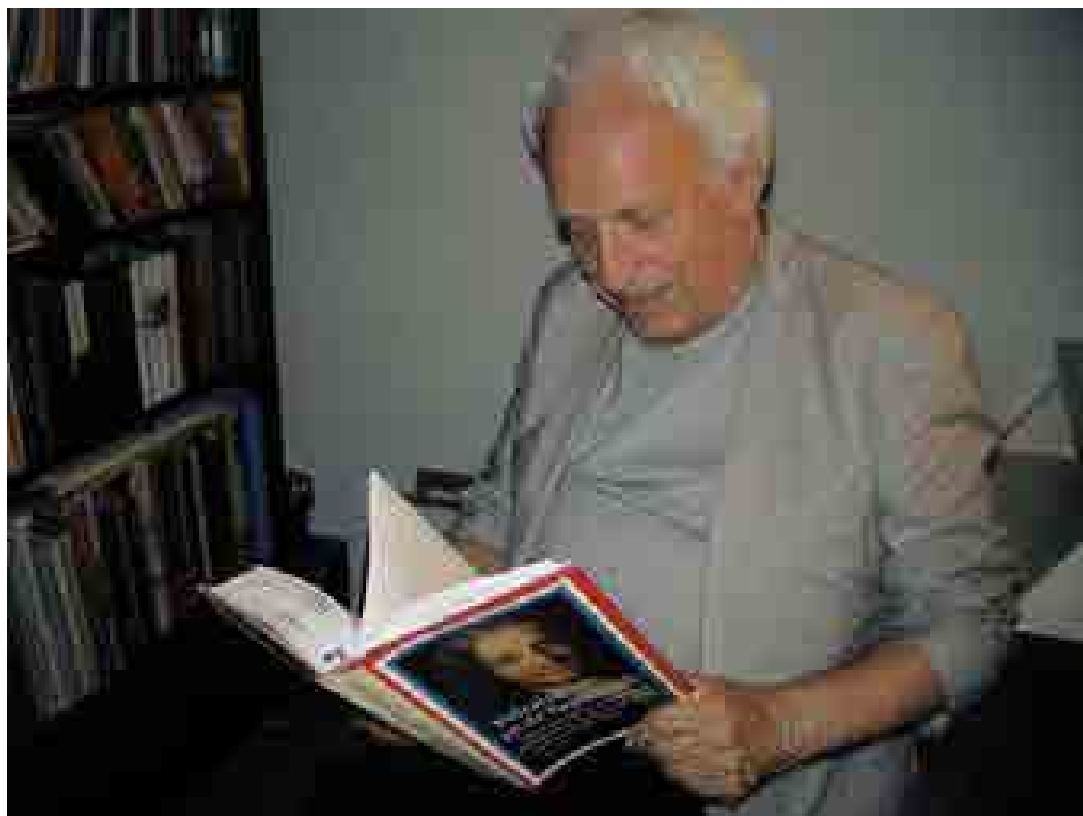
materiaal. De thema's deden al vrij snel hun intrede, massamedia en criminaliteit zijn vanaf het begin populair geweest, evenals drugs en relaties. Frappant is nog dat toen bij massamedia de verderfelijkerheid van reclame een belangrijke rol speelde.

De *arrogante Amsterdamse school* zette zich niet alleen af tegen de vrijheidsblijheid binnen het vak, maar ook tegen de opvattingen uit het zuiden des lands.'

#### SLAG LEVEREN

'Bij die *Tilburgse school* lag de nadruk veel meer op persoonlijke vorming. Die zogenaamde tegenstelling tussen kennisoverdracht en vorming als doel van het vak heeft lang een grote rol gespeeld. Achteraf gezien denk ik dat de verschillen te zwaar zijn aangezet. Het idee van vorming komt aardig overeen met wat men nu burgerschap noemt. Daar komt natuurlijk ook heel wat kennis bij kijken. In de beginjaren moest er ook nog slag met geschiedenis worden geleverd, waaronder immers staatsinrichting bleef vallen. Die gunde ik ze van harte. Ik beschouw de staatsinrichting als het skelet, instellingenkunde, terwijl maatschappijleer over de politiek gaat, over het vlees op dat skelet.

Een bezwaar heb ik altijd gevonden dat



het vak lange tijd niet echt meetelde en dat maakt het lesgeven er niet gemakkelijker op. Je moet leerlingen dan uitsluitend motiveren vanuit de lesstof en dat lukt nooit bij alle leerlingen. Bij andere vakken wordt dat ook niet van de docent gevergd. Daarom heb ik - in dit blad, maar ook binnen de NVLM - altijd gepleit voor een echt redelijk zwaar vak waarin examen kan worden gedaan. Met maatschappijwetenschappen is dit in de praktijk gebracht, hiermee is het vak volwassen geworden.

Ik heb er altijd een hekel aan gehad als de politiek allerlei min of meer actuele thema's bij maatschappijleer wilde lozen, bij voorkeur ook nog politiek correct opgediend. Daarbij heb ik het niet altijd bij het rechte eind gehad. Zo schaarde ik aanvankelijk de milieuproblemen in die categorie, mede vanuit een ouderwets links standpunt dat sociaaleconomische issues de kwintessens vormen van de politiek. Andere beleidsterreinen zijn luxe, afgeleide.'

#### LEERLINGEN

'De leerlingen zijn in de loop der jaren zeker veranderd. Toen ik begon, speelde de school een veel grotere rol voor ze dan in later jaren. Dat werd beïnvloed

door maatschappelijke processen, veel vertier buiten de school en de opkomst van bijbaantjes. Daardoor zijn leerlingen meer zakelijk geworden.

Daarnaast is er meer aversie tegen de politiek en politici gekomen. Het populisme laat hier zijn sporen na, het is doorgeschoten. Het ergert me echt als politici als zakkenvullers worden neergezet. Ik merk dat ik me dan van de weeromstuit met de heersende klasse ga identificeren.

Na mijn pensionering ging ik vooral de leerlingen missen. Ik was mijn publiek kwijt! Dat was een belangrijke reden om in het Verzetsmuseum als rondleider te gaan werken.'

#### GROMMEN

'Een kwart eeuw heb ik de column *Grom* verzorgd, aanvankelijk voor het personeelsblad van het Montessori Lyceum, de laatste 22 jaar voor dit vakblad. Wat ik daarmee beoogde? Vooral om van binnenuit tegen schenen te schoppen, de mensen met de voeten op de grond te houden, clichés proberen te bestrijden. Ik probeerde in mijn columns fel en dwars te zijn (*Grom*, nomen est omen). De meest boze reacties kreeg ik op mijn half-ironische voorstel maatschappijleer maar

bij geschiedenis onder te brengen en op mijn aanval op de mijns inziens veel te lange schoolvakanties. Dat laatste was niet helemaal een grapje. Onderwijskundig heeft het helemaal geen voordeel, het is zo gegroeid en tot recht verworden, maar hiermee bleek ik een heilige koe te treffen. Ik vind dat columns die functie hebben: vanzelfsprekendheden tegen het licht te houden.

Niet veel later kwam ik bij de redactie en ook daarvan heb ik ruim twintig jaar deel uitgemaakt. Daarbij heeft stellig een rol gespeeld dat ik voor en tijdens mijn studie al bij de pers werkzaam was, als aankomend journalist en corrector bij *De Tijd* en *Vrij Nederland*. In die tijd twijfelde ik nog tussen de journalistiek, waarvoor toen geen aparte opleiding bestond, en het leraarschap. Als redacteur heb ik heel wat politici en mensen uit het vak kunnen interviewen. Schrijven is nu eenmaal een passie van me en ook op deze manier lever je een bijdrage aan het vak. De combinatie heeft me veel voldoening gegeven.' ♦

# SEKS IN DE MAATSCHAPPIJLEERLES?

Hieronder wordt een, verre van volledige, opsomming gegeven van programma's die recentelijk op de Nederlandse televisie zijn uitgezonden. Programma's die op een of andere manier over seks gaan. Wellicht vraagt u zich af: wat is de relevantie van deze programma's voor ons vak?

JANET DUURSMAN

Wanneer u de programma's bekijkt, zal duidelijk zijn dat deze vele aanknopingspunten voor maatschappijleer bieden. Aan de orde komen kwesties die te maken hebben met onderwerpen die bij maatschappijleer centraal staan, zoals:

rechtsstaat - democratie - pluriforme samenleving - religie - generatieconflicten  
- gelijkheid versus godsdienstvrijheid - *nature-nurture* - cultuur(relativisme)  
- socialisatie - identiteit - groepsdruk - rolpatronen - gendervraagstukken - seksuele moraal.

Sommige programma's lenen zich er goed voor in het geheel te worden bekeken, voor andere programma's geldt dat het passender is een selectie te laten zien; het een en ander hangt natuurlijk ook af van aan welke groep u het programma laat zien.

## LESSUGGESTIE

Kijk met de leerlingen (een deel van) een van nevenstaande programma's. Laat de leerlingen vervolgens in kleine groepen van vier tot zes leerlingen over onderstaande vragen praten:

- Is men in Nederland anno nu meer of minder ruimdenkend dan zestig jaar geleden, en dan veertig jaar geleden? Waaruit kun je dat afleiden? Welke maatschappelijke ontwikkelingen liggen hieraan ten grondslag?
- Gelden er verschillende normen voor mannen en vrouwen? In hoeverre is dat terecht dan wel onterecht? Zijn jongens en meisjes het hier onderling over eens?
- Welke politiek-juridische aspecten spelen een rol bij de kwestie die in het programma aan de orde wordt gesteld, welke sociaal-culturele en welke vergelijkende aspecten?
- Welk dilemma wordt in dit programma aan de orde gesteld? Neem je in deze kwestie een cultuuruniversalistisch of een culturrelativistisch standpunt in, en waarom?

## PROGRAMMA'S OVER SEKS

### POLYGAMIE

Documentaire VPRO - 30 minuten

<http://www.uitzendinggemist.nl/afleveringen/1100288>

In Nederland is monogamie nog steeds de norm. Toch gaat een op de drie Nederlandse mannen en vrouwen wel eens vreemd. Hoe komt het dat we zo gericht zijn op monogame relaties, en wat is polygamie nu eigenlijk?

### CODE ROOD - EERWRAAK

Documentaire NCRV - 50 minuten

[http://www.npo.nl/3doc-code-rood-eerwraak/18-08-2011/NCRV\\_1459693](http://www.npo.nl/3doc-code-rood-eerwraak/18-08-2011/NCRV_1459693)

Jaarlijks worden honderden Nederlandse meisjes door eigen familie met de dood bedreigd. Saba, Dunya, Zara en Nadia zitten ondergedoken in Nederland. Voor het eerst vertellen ze hun onthutsende verhaal. (NB: Dit is een aangrijpende documentaire.)

### HOUDT GOD VAN VROUWEN?

Documentaire NCRV - 62 minuten

[http://www.npo.nl/houdt-god-van-vrouwen-ncrv-dokument/23-12-2013/NCRV\\_1652808](http://www.npo.nl/houdt-god-van-vrouwen-ncrv-dokument/23-12-2013/NCRV_1652808)

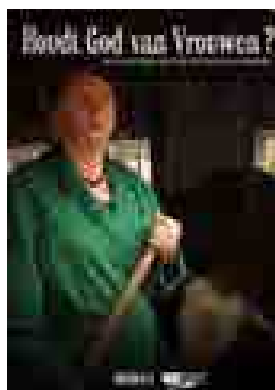
Hilligje Kok-Bisschop uit Staphorst wil als vrouw een actieve rol spelen in de kerk en in de SGP, maar ze krijgt geen kans. Ze laat zich niet ontmoedigen en gaat met humor en geloof de strijd aan.

### LOVERBOYS

Thema-avond EO - 85 minuten

[http://www.npo.nl/thema-avond-loverboys/09-08-2011/EO\\_101173509](http://www.npo.nl/thema-avond-loverboys/09-08-2011/EO_101173509)

Deze thema-avond gaat in op een nieuwe generatie loverboys. Via het internet





weten loverboys tot wel drie keer sneller het vertrouwen van meisjes te winnen dan vroeger op het schoolplein. Deze documentaire toont hoe deze loverboys te werk gaan en laat meisjes aan het woord die slachtoffer van loverboys zijn geworden.

#### 40 DAGEN ZONDER SEKS

Afl. Veel seks, geen liefde

Jongerenprogramma EO - 35 minuten

[http://www.npo.nl/40-dagen-zonder-seks/07-07-2009/EO\\_101153559](http://www.npo.nl/40-dagen-zonder-seks/07-07-2009/EO_101153559)

Jongerenprogramma waarin jongeren de uitdaging aangaan om zich veertig dagen van alle vormen van seks te onthouden. In deze aflevering volgt de kijker een jongeman van 24 jaar. Doordeweeks is hij IT-medewerker op een kantoor. In het weekend gaat hij los, dan kan niet naar een vrouw kijken zonder aan seks te denken.

#### SLETVREES

Documentaire VPRO - 80 minuten

<http://www.vpro.nl/kijk/sletvrees.html>

Sinds de seksuele revolutie zouden we de schaamte voorbij zijn, seks zou nu kunnen zonder schuld en zonde; vrijheid, blijheid voor iedereen. Dat was het idee. In deze documentaire onderzoekt Sunny Bergman of dat ook daadwerkelijk het geval is.

#### TENT EN SEKS

Documentaire VPRO - 26 minuten

<http://www.vpro.nl/speel.program.43389763.html>

In deze documentaire gaat Sunny Bergman op pad met een tent en vraagt ze voorbijgangers naar hun seksuele belevingen. Hoe seksueel bevrijd zijn ze nu eigenlijk?

#### 69: LIEFDE SEKS SENIOR

Documentaire VPRO - 95 minuten

[http://www.npo.nl/teledoc/26-05-2014/VPWON\\_1198433](http://www.npo.nl/teledoc/26-05-2014/VPWON_1198433)

Oude mensen hebben geenseksen worden niet meer verliefd. Dat is wat iedereen denkt. Maar is dat eigenlijk wel zo? Of kunnen we het ons gewoon niet voorstellen? (NB: Deze documentaire bevat expliciete beelden.)

#### SPUITEN EN SLIKKEN

Jongerenprogramma BNN - 55 minuten

[http://www.npo.nl/spuiten-en-slikken/01-06-2014/BNN\\_101357365](http://www.npo.nl/spuiten-en-slikken/01-06-2014/BNN_101357365)

*Sputen en Slikken* is een televisieprogramma voor jongeren over seks en drugs. In deze aflevering wordt ondermeer een dierentuin bezocht waarbij een bioloog laat zien dat mensen beter moeten kijken naar apen als het op versieren aankomt. ♦

## TIEN FILMS OVER SEKS

1. **THE DAY I WILL NEVER FORGET** (Kim Longinotto, 2003, 90 minuten)  
In deze indrukwekkende documentaire over vrouwenbesnijdenis worden jonge vrouwen uit Kenia geïnterviewd.
2. **BORN THIS WAY** (Shaun Kadlec/Deb Tullmann 2013, 82 minuten)  
Een portret van de homogemeenschap in Kameroen.
3. **THE TIMES OF HARVEY MILK** (documentaire, Rob Epstein, 1984, 80 minuten)  
**MILK** (speelfilm, Gus van Sant, 2008, 128 minuten)  
Harvey Milk werd in de jaren zeventig het eerste openlijk homoseksuele gemeenteraadslid van San Francisco en was een van de allereerste activisten voor gelijke rechten voor verschillende minderheidsgroeperingen.
4. **LILJA 4-EVER** (speelfilm, Lukas Moodyson, 2002, 105 minuten)  
Een Russisch meisje belandt in Zweden in de prostitutie. Zeer indringende en expliciete speelfilm.
5. **BEPERKT HOUDBAAR** (Sunny Bergman, 2007, 60 minuten)  
Documentairemaakster Sunny Bergman is bang om niet meer aantrekkelijk te zijn, terwijl ze tegelijkertijd boos is dat vrouwen voortdurend op hun uiterlijk worden beoordeeld.
6. **JONG EN GAY IN RUSLAND** (Vice, 2014, 30 minuten)  
In 2013 ondertekende president Poetin de omstrede antihomowet, waarmee het maken van 'propaganda' voor homoseksualiteit strafbaar is geworden. Wat zijn de gevolgen voor homo's in Rusland?
7. **ALLEEN MAAR NETTE MENSEN** (Lodewijk Crijns, 2012, 89 minuten)  
De nette joodse David Samuels ontmoet in de Bijlmer de donkere Rowanda. Komische speelfilm naar het boek van Robert Vuisje.



8. **SAME SAME BUT DIFFERENT** (Detlev Buck, 2009, 107 minuten)  
Speelfilm over jonge Duitse backpacker die verliefd wordt op HIV-besmette Cambodjaanse prostituee.
9. **IK BEN EEN MEISJE!** (Susan Koenen, 2010, 15 minuten)  
IDFA documentaire over Joppe, een 13-jarig MtF-transgender meisje. (<http://www.youtube.com/watch?v=dSIEScXUK70>)
10. **OUWEOEREN** (Gabrielle Provaas, Rob Schröder, 2011, 80 minuten)  
Tweelingzussen Louise en Martine werken al vijftig jaar als prostituee en vertellen in deze documentaire over hun ervaringen.

BAS BANNING

IN GESPREK MET LERARENOPLEIDERS MARCEL MOOIJMAN EN JACQUELINE DEN DRAAK

# 'ALS DOCENT DOE JE ERTOE'

In deze rubriek over de lerarenopleidingen kwamen eerder verschillende eerstegraads opleidingen aan bod. In dit nummer wordt aandacht besteed aan de groeiende en bloeiende tweedegraads opleiding van de Hogeschool Rotterdam. Aan het woord zijn Marcel Mooijman, coördinator maatschappijleer, en Jacqueline den Draak, verantwoordelijk voor de algemene onderwijskunde.

**WOLTER BLANKERT**

**V**an oudsher bestaat er op de lerarenopleidingen een zekere spanning tussen de vakinhoudelijke en de algemeen onderwijskundige component. Speelt dat bij u?

Marcel Mooijman: 'Op dat punt moet ik u te-leurstellen, van spanning hebben we echt geen last. Wij werken prima samen en stemmen de onderdelen zo goed mogelijk op elkaar af. Wij gaan uit van leerlijnen: de vakinhoudelijke leerlijn staat voor circa 87 studiepunten en de algemeen onderwijskundige voor 36 punten. Voor vakdidactiek zijn dan nog ongeveer 17 punten gereserveerd en voor stages circa 36. De Onderwijsraad heeft een keer geadviseerd de vakinhoud ten minste de helft van het geheel te laten vormen. Dat halen wij niet helemaal, maar ik beweer niet dat een eventuele uitbreiding ten koste van onderwijskunde zou moeten gaan. Dergelijke onderverdelingen hebben iets kunstmatigs. Je moet vooral kijken wat de student echt nodig heeft om een goede docent te kunnen worden. Daarop moet dan alles gericht zijn.'

Jacqueline den Draak: 'De term onderwijskunde doet geen recht aan de verschillende vakken die wij geven. Het gaat om pedagogie, psychologie van de adolescentie, onderwijssociologie en beroepsvoorbereiding. Studenten van alle vakgroepen volgen dit programma, dat staat dus los van maatschappijleer. Op die manier zorg je ervoor dat alle afgestudeerden van onze hogeschool over een gemeenschappelijke basis beschikken.'

**Gaat het bij u om een geheel op het vmbo toegesneden opleiding?**

Mooijman: 'Ook op het mbo natuurlijk. Heel wat van onze studenten komen daar terecht. We bereiden ze dan ook gericht voor om daar burgerschap te verzorgen. Voor havo-vwo leiden wij niet op, maatschappijleer is immers een bovenbouwvak, maar onze studenten moeten wel weten wat het vak daar inhoudt, ook met betrekking tot maatschappijwetenschappen.

Het schoolvak staat bij ons centraal. Bij de behandeling van de stof hanteren wij dezelfde termen. Per thema komen wij vervolgens bij politicologie en sociologie terecht, de omgekeerde volgorde als bij de eerstegraden. Voor verdere verdieping en om de sociaalwetenschappelijke basis aan te brengen, bieden wij bovendien diverse sociaalwetenschappelijke cursussen aan. Op die manier komen ook geschiedenis en soms andere vakken aan bod; alles wat nodig is om een onderwerp goed in de klas te kunnen behandelen. Neem het onderwerp criminaliteit: de politieke opvattingen daarover zijn van belang, het heeft een sociologisch aspect, maar kent ook een historische kant. Daarnaast moet een docent misdaadstatistiek kunnen interpreteren.'

**De tweevakvige lerarenopleiding behoort al lang tot het verleden. Vanuit de school is het echter handig als docenten meer vakken kunnen geven, zeker bij een vak met weinig uren en zeker op het vmbo.**

Mooijman: 'Wil je vakkundige docenten afleveren, dan kunnen de meeste studenten in de beschikbare tijd niet meer dan één vak aan. Dat is de realiteit. Voor ons vak kan het inderdaad wel eens lastig zijn om op een school een stevige vinger in de pap te krijgen. Zo bieden niet alle scholen het als examenvak aan. De tijd is echter voorbij dat het vak niet serieus werd genomen. Pas na de invoering van de eenvakvige opleiding hebben stages voldoende ruimte gekregen. Nu bestaat er een goed evenwicht tussen de verwerving van vakkennis en de toepassing daarvan op de praktijkscholen.'

Den Draak: 'Op zich zou ik het niet gek vinden als het voor excellente studenten wat gemakkelijker werd gemaakt om twee vakken te volgen, maar ook dan zal het om een kleine groep blijven gaan. Overigens lijkt het me dat de wens om het aantal docenten per klas te beperken vooral geldt voor de kader-/basisleerweg en zeker niet voor de theoretische leerweg.'



MARCEL MOOIJMAN



JACQUELINE DEN DRAAK

### **U krijgt vooral studenten van de havo en van het mbo. Zitten daar grote verschillen tussen?**

Mooijman: 'Tot vijf jaar geleden nauwelijks. Door de invoering van het competentiegericht onderwijs op het mbo ligt dat nu totaal anders. De eindtermen daar zijn afgeschaft of veel te globaal geworden. Dat geldt zeker voor de op het mbo voorgeschreven aandacht voor burgerschap. Pijnlijk is dat iedereen dat mag geven, omdat er geen bevoegdheidseisen meer gelden. De schoolleiding bepaalt wie bekwaam is. Dat geldt voor alle vakken, maar bij burgerschap lijken de normen extra flexibel.'

Echt pervers wordt het als studenten van ons daar soms al tijdens hun stage een aanstelling krijgen en dan hun studie laten schieten, omdat voltooiing ervan geen vereiste is. Desondanks willen wij zo veel mogelijk mbo-studenten een kans bieden, maar van overheidswege wordt dat afgestraft. Het percentage afvallers neemt er immers door toe en voor onze financiering pakt dat ongunstig uit.'

Den Draak: 'Vanuit mijn vakken zou ik moderne vormen van onderwijs moeten toejuichen en als competentiegericht leren echt op de verwerving van competenties was gericht, zou er niets mis mee hoeven te zijn. De nadruk ligt echter veel te veel op competentiegericht didactiek, waarbij studenten zelf vorm aan hun leerproces moeten geven. Dat kunnen ze natuurlijk niet, ze zullen de lat voor zichzelf niet onnodig hoog leggen, integendeel. Daarnaast bestaat er nog de pressie om zo veel mogelijk studenten aan een diploma te helpen om voortijdige uitval te voorkomen.'

### **Deze M&P besteedt de nodige aandacht aan seksuele relaties, doet uw opleiding dat ook?**

Mooijman: 'Nee, en nodig lijkt het mij ook niet. De tijd dat maatschappijleer met aandacht voor seks, drugs en rock-'n-roll werd vereenzelvigd ligt gelukkig ver achter ons. In het schoolprogramma komt het niet voor, daar zit het vooral bij

biologie.' Den Draak: 'Bij psychologie van de adolescentie speelt het een rol, maar geen erg expliciete.'

### **Zou u het vak nog willen veranderen?**

Mooijman: 'Onze opleiding zou ik graag beter willen stroomlijnen, de ruis weghalen, nu hebben wij - en wat erger is de studenten - nog te maken met te veel geleidingen binnen de opleiding. Wat de vakinhoud betreft, ben ik redelijk tevreden. Wel zou ik bij het examenvak graag aandacht willen voor het fenomeen zorg: zorg als sociaal en politiek vraagstuk, niet om studenten als *zorgers* op te leiden. Zorg en alles wat ermee samenhangt staat simpelweg hoog op de politieke agenda. Dat zou een prachtig examenonderwerp opleveren.'

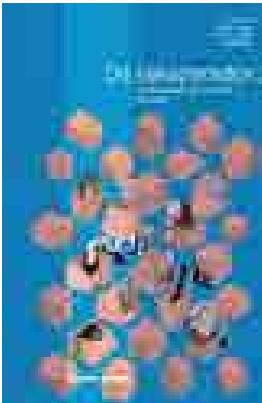
### **Frustreert het u dat een *geboren docent (nature)* het doorgaans beter zal doen dan een docent waarvoor u uw uiterste best heeft gedaan om er nog wat van te maken (*nurture*)?**

Mooijman: 'Nee, in het geheel niet. Rond de 5 procent van onze studenten is supergoed, krijgt het misschien van nature mee, en rond de 5 procent leert het nooit. Voor de rest geldt dat ze het beroep bij ons leren. Als je een techniek een paar jaar consequent toepast, kun je een goede docent worden - en een goede docent doet ertoe. John Hattie toont in *Leren zichtbaar maken* aan dat de kwaliteit van de docent het verschil maakt voor ongeveer een derde van het leereffect bij leerlingen (met hun aanleg, achtergrond en inzet als andere factoren). Hij baseert zich daarbij op zo'n beetje al het onderzoek dat op dit terrein is verricht. Dat is belangrijk om als visie over te brengen, dat je er als docent werkelijk toe doet.'<sup>1</sup> ♦

### **Noot**

1. Marcel Mooijman is zelf auteur van *De leraar centraal bij onderwijs-innovatie* (2008).

## RECENSIES



### CONSERVATIEF

Meer seksuele vrijheden hebben niet tot nieuwe normen geleid. De hedendaagse jongeren gaan nog altijd voor een heteroseksuele, monogame relatie.

Hoe ziet je leven er over tien jaar uit? Die vraag legde ik onlangs aan mijn leerlingen uit havo-4 voor. Een overgrote meerderheid gaf aan tegen die tijd getrouwd en trotse ouder te zijn. Wat blijft er dan over van het beeld van de seksueel vrije Nederlanders? Volgens de auteurs van *De seksparadox* kent de logica van de seksuele revolutie twee fundamentele tegenstrijdigheden. 'Deze logica schildert emancipatie af als een strijd van actoren die op zoek zijn naar seksuele bevrijding, maar kan het niet eens worden over de vraag of deze actoren individuen of groepen zijn, en of zij hun vrijheid moeten zoeken in gelijkheid of verschil.' Vanaf het begin gaat de seksuele revolutie volgens de auteurs daarom gepaard met een debat dat als een pendule heen en weer beweegt tussen de polen van gelijkheid en verschil, individu en groep. Aan onderzoek naar (de opvattingen over) seksueel gedrag zitten de nodige haken en ogen. Dat is al een goede reden om onderzoeksresultaten met leerlingen te bespreken. Een van de beschreven onderzoeken gaat over het seksueel labelen en handelen van tieners in Nederland. Sylvia Holla, de auteur van dit hoofdstuk, schrijft dat het slettenlabel 'voornamelijk betrekking heeft op meisjes die zich reeds in de onderste lagen van de sociale status of populariteitshierarchie bevinden'. Zij stelt dat het slettenlabel alleen van toepassing is op meisjes 'die volgens hun schoolgenoten op een illegitieme, ongeoorloofde en onechte manier vrouwelijk zijn.' Het is een interessante stelling om aan leerlingen voor te leggen. De bundel bevat uiteenlopende onderzoeken over onder meer gender en homoseksualiteit, etnische diversiteit en over verkering en verloving in de Verenigde Staten en Nederland. Vrijwel elk hoofdstuk leent zich voor discussie in de klas, maar de bundel is ook geschikt om leerlingen op de valkuilen van sociaalwetenschappelijk onderzoek te wijzen. *IP*

Laurens Buijs, Ingrid Geesink en Sylvia Holla (red.), *DE SEKSPARADOX*, Boom Lemma Uitgevers, Den Haag, 2014, 193 pagina's.



### STERKE DRANK, SLAPPE SLURF

Minderjarig en dus alcoholvrij. Zelden hadden leerlingen zo'n duidelijke mening over nieuwe wetgeving. In een praktische gids komen uiteenlopende facetten van de alcoholvrije puberteit aan bod.

De overheid probeert jonge burgers te beschermen tegen de ernstige schade die alcohol veroorzaakt. De campagne NIX<18, vormgegeven door het Trimbosinstituut, lijkt daar een geslaagd voorbeeld van. De wetwijziging van 1 januari 2014 is verrassend geruisloos geaccepteerd. Er zijn weliswaar legio ontduikingsmogelijkheden geconstateerd, maar het gevreesde oproer is uitgebleven. De verhoging tot 18 jaar is voor middelbare scholen een uitkomst. Geen discussies meer rond schoolfeesten. Ook ouders hebben er houvast aan. Wat ouders en leraren bij hun eigen 'campagne', genaamd opvoeding, mijns inziens goed kunnen gebruiken is een praktische gids als *De alcoholvrije Puber*. Dit boek van drie jonge artsen bevat handige tips en trucs, beknopte achtergrondinformatie en interviews. De nieuwe wet wordt erin uitgelegd evenals de gevolgen van te jong gaan drinken, met uitgebreide voorbeelden van hoe mooi het leven zonder alcohol kan zijn. Geen onderwerp schuwen de schrijvers. Ik heb in de officiële campagne de seksuele invalshoek een beetje gemist. Pubers hebben daar per definitie de meeste verzwegen vragen over. Dit boekje windt er geen doekjes om. Een van de twintig hoofdstukjes, 'Alcoholvrije Seks', opent met het in Vlaanderen populaire gezegde: 'Sterke drank, slappe slurf'. Een aanrader. *Gerard van Rossum*

Nico van der Lely, Mireille de Visser, Joke Lijterink, *DE ALCOHOLVRIJE PUBER, EEN PRAKTISCHE GIDS*, Nieuw Amsterdam, 2013, 160 pagina's

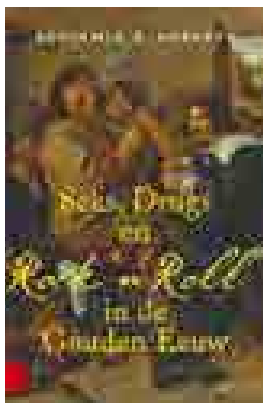


### MORELE KWESTIES

Wat is deugd? Op basis van tien portretten zoeken Maarten van Buuren en Joep Dohmen naar antwoorden.

Respect, tolerantie, vrijheid en deugd. Deze *M&P* over seks had aan deze vier begrippen kunnen worden gekoppeld. Een op het oog eenvoudige taak, zij het niet dat onze auteurs vroeg of laat deze begrippen moesten afbakenen. In *Van oude en nieuwe deugden* laten Van Buuren en Dohmen zien hoe tijd- en plaatsgebonden het begrip deugd is. Voor de docent maatschappijleer, die in de dagelijkse lespraktijk van diverse multi-interpretabele begrippen gebruikmaakt, biedt dit boek een mooi overzicht. De auteurs hebben gekozen voor tien klassieke en moderne denkers, variërend van Aristoteles, Nietzsche tot Frans de Waal. Dat levert kleurrijke portretten op. Zo valt de naam Niccolò Machiavelli ongetwijfeld in de lessen maatschappijwetenschappen, maar heeft lang niet iedere docent zijn meesterwerken gelezen. Wie zich niet aan deze prachtige boeken wil wagen, kan in dit geval op de samenvatting terugvallen. Van Buuren noemt Machiavelli de kampioen van de deugd, maar wijst op een vertaalprobleem. De deugd van de Italiaan staat namelijk lijnrecht tegenover datgene wat nu onder deugd wordt verstaan. 'Machiavelli grijpt terug op een moraal. Alleen is dat niet de christelijke moraal, maar de moraal van de klassieken', aldus Van Buuren. Bij de Amerikaanse kritische socioloog Richard Sennett vormt respect het kernbegrip. Sennett is vooral geïnteresseerd in de manier waarop respect in het maatschappelijk verkeer vormt krijgt. Volgens Dohmen wil Sennett respect bevorderen voor mensen die lager op de sociale ladder staan. De Amerikaan heeft een totaal andere visie op deugd dan de Italiaan. Hoe kijken leerlingen tegen een begrip als deugd aan? Daar hebben de auteurs (vanzelfsprekend) geen antwoord op, maar voor de docent ligt hier de uitdaging om morele kwesties op basis van oude en nieuwe deugden aan leerlingen voor te leggen. *IP*

Maarten van Buuren en Joep Dohmen, *VAN OUDE EN NIEUWE DEUGDEN*, Uitgeverij Ambo, Amsterdam, 2013, 315 pagina's



### DE JEUGD VAN TOEN

Over de jeugd van tegenwoordig valt altijd wat te klagen. De Amerikaanse historicus Benjamin Roberts laat zien dat de *bad boys* in Nederlandse Gouden Eeuw daarop geen uitzondering vormden.

'Mijn ouders zouden dat nooit doen', hoor je leerlingen weleens zeggen als het over het wilde uitgaansleven van nu gaat, 'en mijn opa en oma al helemaal niet'. Vroeger was het volgens de jongeren van nu namelijk anders. Soms is het handig om op historische voorbeelden terug te grijpen om leerlingen te laten zien dat eerdere generaties evengoed los gingen. De docent kan daarbij wijzen op de verschillen en overeenkomsten. Dat Benjamin Roberts in zijn boek *Seks, Drugs en Rock 'n' Roll in de Gouden Eeuw* alleen over bad boys schrijft is een dergelijk interessant verschil. Onder jeugd verstaat hij mannen tussen de 13 en 30 jaar. Deze mannelijke jeugd werd in het openbaar opgevoed, terwijl de meisjes door hun moeder en andere familieleden werden opgevoed om vrouw te worden. Dat laatste vond vooral thuis plaats. De ongetrouwde jonge mannen vermaakten zich met geweld (als onderdeel van het socialisatieproces), drankspelletjes (studenten konden belastingvrij drank inkopen) en menigene liep syfilis op na een bezoek aan een prostituee. Ook in die tijd werden trends van een passende naam voorzien. 'In de Republiek werd alles wat met alcohol of tabak was gemengd omdat het een hallucinogene werking had *belladonna* genoemd, Italiaans voor mooie vrouw', schrijft Roberts. Net als nu wilden jongeren zich ook in hun uiterlijk onderscheiden van de oudere generaties. Voor jongemannen gold dat hoofd- en gezichtshaar erbij hoorde, maar volgens het schoonheidsideaal hoorde de man voor de rest onbehaard te zijn. Wit poeder moest bovendien eventuele littekens van (kinder) ziekten in het gelaat verbergen. Het is aardig om een of meerdere van deze voorbeelden in de klas met leerlingen te bespreken. Hoe wild vinden zij zichzelf dan nog? *IP*

Benjamin B. Roberts, *SEKS, DRUGS EN ROCK 'N' ROLL IN DE GOUDEN EEUW*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2014, 170 pagina's

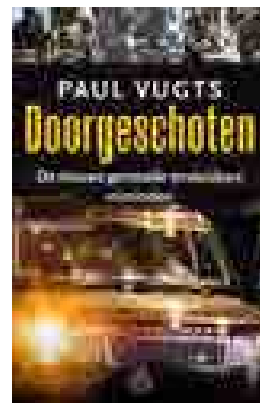


### TRALIES OF SPIJLEN?

Hoe is het leven van een meisje van 15 jaar dat dag in dag uit in Marokko als huishoudster werkt en daardoor niet naar school kan gaan? Hoe is het als je ouders naar alle windstreken reizen om de kost bij elkaar te scharrelen? Het lespakket van de Algemene Onderwijsbond (AOB) maakt dit schrijnend duidelijk.

Het lespakket *Rabab's uitzicht?* over kinderarbeid bestaat uit een dvd, een zeer uitgebreid fullcolourmagazine over kinderarbeid, een docentenhandleiding en een lesbrief voor de leerlingen. Zowel het magazine als de docentenhandleiding staan vol met *facts and figures* over kinderarbeid in het algemeen. De docent kan hier naar hartenlust de gegevens uit halen die hij voor zijn les nodig heeft. Daarnaast kent de docentenhandleiding een kijkopdracht die direct bruikbaar is voor in de les. De lesbrief voor de leerlingen geeft - naast *facts and figures* - een mooi overzicht van de negen meest voorkomende plaatsen waar kinderen in Marokko hun arbeid verrichten. Dit is, naast de dvd, wellicht het beste deel van het lespakket. Er wordt immers inzichtelijk gemaakt hoe, wat en waarom? De dvd duurt 28 minuten en is daardoor in één les, inclusief de kijkopdracht en een voor- en nabespreking, goed te gebruiken. Helaas is de dvd niet echt een film, maar een aaneenschakeling van interviews. Dit gaat allemaal wel wat langzaam en vergt van vmbou-leerlingen met weinig zitvees extra concentratievermogen. De finale boodschap van de AOB is diffuus. Wordt kinderarbeid nu veroorzaakt door de maatschappij of door de mensen zelf? De hamvraag voor leerlingen (waarom heet de film *Rabab's uitzicht?*) wordt sterk beantwoord met een shot in de film. Voor het raam van haar slaapkamer zijn metalen spijlen gemonteerd. Dit is natuurlijk voor de veiligheid, maar kan ook opgevat worden als de tralies van de gevangenis. Wie wil daar voor de rest van zijn leven achter zitten? Precies! *Dvd*

Algemene Onderwijsbond, *RABAB'S UITZICHT. EEN LESPAKKET OVER KINDERARBEID*, Utrecht, 2013.



### LICHT ONTVLAMBAAR

Vergeet de oude criminele garde met kopstukken als Klaas Bruinsma en Willem Holleeder. Een nieuwe en bovenal licht ontvlambare generatie criminelen staat klaar.

Liquidaties in de onderwereld kunnen steevast op de nodige media-aandacht rekenen. Vooral als deze op klaarlichte dag of in een doorsnee woonwijk plaatsvinden halen de afrekeningen de voorpagina's en het *Journal*. Misdaadverslaggever Paul Vugts van *Het Parool* schreef met *Doorgeschoten* een ontluisterend portret van een nieuwe generatie criminelen. Het boek leest als een lange reeks achtergrondartikelen over jonge jongens die niet voor het gebruik van geweld terugdeinzen en evenmin angst voor de gevangenis hebben. Soms plegen ze een reeks ingenieuze overvallen, een andere keer maken ze domme fouten waardoor ze toch weer vast komen te zitten. Wie zijn deze criminelen? Vugts komt pas in het nawoord - de lezer heeft dan al ruim 200 pagina's overvallen en geweld achter de kiezen - met veelzeggende statistieken. De onderzochte jongens pleegden gemiddeld op hun dertiende al misdrijven, kwamen vroeg in beeld bij jeugdzorg, maar gingen niettemin door. Van deze groep pleegde 98 procent al vroeg geweld waarvan 77 procent in groepsverband. De jongens zijn zeer beïnvloedbaar (89 procent), hebben een slecht ontwikkeld geweten (99 procent) en hebben gemiddeld genomen een laag IQ (van 80). Vrijwel alle jongens groeien op in gezinnen waar de ouders onmachtig of onwillig zijn. Toch zal de lezer na het lezen van één van de beschrijvingen van de delicten weinig begrip voor de jongens kunnen opbrengen. Bovendien ontsnapt menig crimineel aan een (zware) veroordeling. Het boek van Vugts bevat ideale casussen voor lessen over criminaliteit. Waarom gaan de jongens (steeds) in de fout? Hoe functioneert het rechtssysteem? Welke middelen zou Justitie in moeten zetten om de nieuwe generatie te stoppen? Stuk voor stuk interessante vragen voor in de les! *IP*

Paul Vugts, *DOORGESCHOTEN*, Uitgeverij De Krings, Amsterdam, 2014, 224 pagina's



## TERUGBLIK

Als u dit leest zit de zomervakantie er alweer op, maar de pagina die u leest werd wel midden in die zomervakantie geschreven. Vandaar dat we nog even terugblikken op het vorige schooljaar.

Naast de reguliere vergaderingen van het bestuur en enkele representatieve- en overlegmomenten bij de Onderwijsraad, het ministerie en Kamerleden waren er de vaste hoogtepunten. Om te beginnen natuurlijk de Docentendag in februari, met een mooi avondprogramma in de Eerste Kamer en een rijk gevuld dagprogramma in de Tweede Kamer en bij ProDemos. We blikken ook terug op een geslaagde wedstrijd voor het beste sector- en profielwerkstuk, met een sfeervolle uitreiking op grote hoogte in Den Haag. Oud-Kamervoorzitter Gerdi Verbeet reikte de prijzen uit en dineerde met de leerlingen. Ook waren er de drukbezochte examenbesprekingen en nog net voor de zomervakantie konden we 23 certificaten uitreiken aan leerlingen die voor het eindexamen maatschappijleer-2 of maatschappijwetenschappen een 9 of hoger hebben gehaald.

## VOORUITBLIK: DOCENTENDAG 2015

Nog even en het is vrijdag 6 februari 2015, de datum voor de eerstvolgende Docentendag. Het NVLM-bestuur is op zoek naar docenten die daar een workshop over hun eigen lessen, werkvormen of lesmateriaal willen geven. Heeft u iets ontwikkeld dat u op de Docentendag met uw collega's wilt delen? Stuur dan een mail met daarin uw workshopvoorstel (100-150 woorden) naar Aukje Schrijver: [aukjeschrijver@nvlm.nl](mailto:aukjeschrijver@nvlm.nl). U kunt zich aanmelden tot 1 oktober. Het bestuur stelt daarna - in overleg met ProDemos - het workshopaanbod samen. Daarbij is het uitgangspunt dat er voor verschillende schooltypen en over verschillende domeinen workshops worden aangeboden. Workshops die dichtbij de lespraktijk staan hebben de voorkeur. Daarnaast wordt gekeken naar de waardering voor workshops in voorgaande jaren en wordt gestreefd naar variatie ten opzichte van vorige Docentendagen. In principe worden workshops niet door uitgeverij of auteurs van lesmethoden gegeven.

Coen Gelinck

[www.nvlm.nl](http://www.nvlm.nl)



## VERLIEZEN EN VINDEN

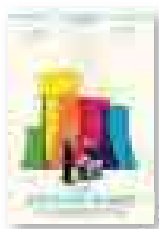
17/7/2014 staat in ons collectieve geheugen gegrift. Een dag waarvan een ieder weet waar hij of zij was toen het vreselijke nieuws binnenkwam. Dit geldt bovenal voor de nabestaanden die een dierbare - of zelfs meerdere dierbaren - zijn verloren. Net zoals veel andere mensen, heb ik ook nabestaanden in mijn directe omgeving. Dat maakt zo'n grote ramp persoonlijk en pijnlijk. Ons land verkeerde lange tijd in collectief verdriet en gedeelde verontwaardiging. Verdriet om de ramp en het verlies. Verontwaardiging over de toedracht, de omgang met de slachtoffers en de onzekerheid over het verloop. Waar in menig huiskamer verdriet om het verlies overheerste, stond op social media het vinden centraal. Er werd iets gevonden van de toestand in Oekraïne, de rol van Poetin en het optreden van Rutte. Deze meningen en aansluitende adviezen aan de regering vonden ook hun weg naar de dagbladen en actualiteitenrubrieken. In de eerste week na 17/7 waren er belangrijke momenten die keerpunten bleken te zijn. Een ferm statement van de premier tijdens een persconferentie, bewogen woorden van de Koning en de premier na de herdenkingsbijeenkomst en de emotionele toespraak van de minister van Buitenlandse Zaken. Het collectieve humeur sloeg om. Het persoonlijke verdriet bleef, blijft en zal blijven. Dit verdriet werd gedeeld en vond op 23/7 een vorm van troost in de dag van nationale rouw. De beelden waren erg indrukwekkend en nog nooit was het zo stil in een live-uitzending en op social media. Gevoelens van verdriet, troost en verbondenheid vulden elkaar aan. We verloren bijna tweehonderd Nederlanders en miljoenen landgenoten vonden elkaar; gevoelsmatig in alle huiskamers en letterlijk langs de kant van de weg. Allen die dierbaren zijn verloren wens ik veel sterkte en ik hoop dat zij kracht en troost bij elkaar en hun naasten mogen vinden.

*Hans Teunissen*



## DE BOEKENKAST

**EEN BOEK, EEN FILM OF EEN CD DIE IEDERE DOCENT MAATSCHAPPIJLEER IN ZIJN BOEKENKAST MOET HEBBEN STAAN VOLGENS** docent Saskia Oosterhoff, vakgroep maatschappijleer NHL Leeuwarden.



Clio Barnard, **THE SELFISH GIANT**  
IFC Films, 2013

De film *The Selfish Giant* gaat over twee jongens uit de Britse onderklasse die niet aan hun lot weten te ontsnappen. De jongens koesteren een diepe vriendschap voor elkaar en roepen, ondanks hun onaangepaste en soms ronduit irritante gedrag, toch

(of juist?!) veel sympathie op. Een beklemmend verhaal, dat het totale gebrek aan mogelijkheden laat zien, het stigma dat deze kinderen hebben en de onmacht van de ouders. Leerlingen als deze hebben wij ook in de klas en deze film geeft een mooi en tragisch beeld van hun achtergrond.



Marjane Satrapi, **PERSEPOLIS**  
Uitgeverij Atlas, Amsterdam, 2005

Marjane Satrapi groeide op in Iran en zat tijdens de revolutie van 1978 op de middelbare school.

In *Persepolis*, een driedelig stripverhaal dat ook als animatiefilm is uitgebracht, vertelt ze over hoe de opeenvolgende regimes haar leven beïnvloedden. Omdat

ze in die tijd zelf een tiener was, compleet met pubergedrag, *peergroup* en bemoeiouders, is dit verhaal ideaal om leerlingen over verschillende politieke systemen te leren.



Alain de Botton, **DE TROOST VAN DE FILOSOFIE**  
Uitgeverij Olympus, Amsterdam, 2010

Filosofie is een vak dat goed met maatschappijleer kan worden gecombineerd. Dingen niet klakkeloos aannemen, ze juist betwijfelen, proberen het van een andere kant te bekijken, luisteren naar wat iemand denkt, open vragen aan elkaar stellen om zo verder

te komen; allemaal zaken die voor beide vakken van groot belang zijn. Het boek *De troost van de filosofie* van Alain de Botton is gemakkelijk leesbaar, grappig en informatief. Per hoofdstuk verbindt hij een oude filosoof aan een actueel (of: tijdloos) thema.

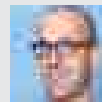
### MAATSCHAPPIJ & POLITIEK

is een uitgave van ProDemos, Huis voor democratie en rechtsstaat. Hierin zijn tevens opgenomen de mededelingen van de NVLM. De redactieleden zijn in hun journalistieke werkzaamheden onafhankelijk.

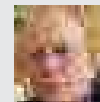
### REDACTIE



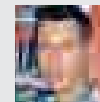
Ivo Pertijs  
hoofd-  
redacteur



Bas  
Banning



Wolter  
Blankert



Douwe van  
Domselaar



Janet  
Duursma



Coen  
Gelinck



Daan van  
der Hoek



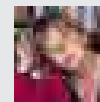
Lieke  
Meijs



Dilek  
Semur



Margret  
Veerman



Anique  
ter Welle

**EINDREDACTIE** Maarten Cras

**ART DIRECTION** Jenny Kan | jenniness.com

**OPMAAK** Lidewij Spitshuis | lidewij.net

**OMSLAGFOTO** Ivo Pertijs

**DRUK** Drukkerij Haasbeek

### UITGEVER

ProDemos, Hofweg 1H,  
2511 AA Den Haag, telefoon 070 757 02 00  
e-mail: uitgeverij@prodemos.nl

### REDACTIESECRETARIAAT

ProDemos, Hofweg 1H  
2511 AA Den Haag, telefoon 070 757 02 00  
e-mail: menp@prodemos.nl  
www.maatschappijenpolitiek.nl

### ABONNEMENTSPRIJZEN M&P

Zie [www.maatschappijenpolitiek.nl](http://www.maatschappijenpolitiek.nl)

### NIEUWE ABONNEMENTEN

Abonnementen kunnen op elk gewenst tijdstip ingaan na ontvangst van het abonnementsgeld. Afhankelijk van de ingangsdatum wordt een evenredig gedeelte van de prijs van een jaarabonnement in rekening gebracht. Abonnementen kunnen ook worden aangegaan met terugwerkende kracht. Dit is echter afhankelijk van de voorraad oude nummers. Aanmelding van nieuwe abonnees bij de uitgever.

### AUTEURSRECHT

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd zonder voorafgaande toestemming van de redactie met uitzondering van de tekst van het leerlingmateriaal, indien dit geschiedt zonder winstoogmerk. In alle gevallen dient de bron duidelijk te worden vermeld.

### ADVERTENTIES

Zie [www.maatschappijenpolitiek.nl](http://www.maatschappijenpolitiek.nl).  
Of op aanvraag bij de uitgever,  
telefoon 070 757 02 00

### KOPIJ EN MEDEDELINGEN

Bijdragen naar het redactiesecretariaat.

**Bent u docent op het vmbo of mbo en bent u op zoek naar een concrete invulling van het thema burgerschap? Volg dan de training burgerschap op het (v)mbo. Tijdens deze training gaat u aan de slag met concrete werkvormen en didactische tips waarmee u burgerschap op een effectieve manier kunt behandelen in de les.**

## Training burgerschap op het (v)mbo

De volgende thema's komen aan bod:

- **Identiteit en de werking van sociale mechanismen**
- **Rechtsstaat**
- **Mensenrechten**
- **Film als didactisch middel**
- **Communicatievaardigheden**

Het programma bestaat uit verschillende workshops waarin u aan de slag gaat met lesmateriaal van de Anne Frank Stichting, ProDemos, Amnesty International en Movies that Matter. Daarnaast is er een training communicatievaardigheden 'reageren op vooroordelen en discriminerende opmerkingen' door de Anne Frank Stichting.

Na afloop ontvangt u een pakket met lesmateriaal en kunt u gratis een bezoek brengen aan het Anne Frank Huis.

**Wanneer:** vrijdag 3 oktober  
**Waar:** Anne Frank Stichting, Amsterdam  
**Duur:** 10.00 tot 17.00 uur  
**Kosten:** € 37,50 p.p.

Kijk voor meer informatie en online aanmelden op [www.prodemos.nl/burgerschap](http://www.prodemos.nl/burgerschap).

De training burgerschap op het (v)mbo wordt georganiseerd door de Anne Frank Stichting, in samenwerking met ProDemos, Amnesty International en Movies that Matter.